

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн
№ 167 (16940)
2004 чылдың
ДЕКАБРЬ 21,
ВТОРНИК

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00
Садар өртээ — 3 рубль.

Кызыгаар айтыры

ЧУРУМУНУ ШЫНГЫЫРАДЫР

Кызыгаар айтыры — кайы-даа күрүнениң чугула болгаш чидиг айтырыларының бирээзи. Кожа-хелбээ чурттап турар күрүнелерниң садыг-саарылганы доктаамал чорудуп, даштыкы экономиктиг харылзааларны тудуп турары кайы-даа таланың сонуургалдары дээрзи маргыш чок. Ынчалза-даа күрүне кызыгаарын хоойлу-дүрүмге карыштыр эртер чорук, ооң-биле холбашкан экономиктиг кем-херек үүлгедишкенини кызыгаарга шыңгыы негелделерни тургузарын негеп турар.

Эрткен субботада ТР-ниң Чазааның Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң талазы-биле чөвүлелдин кезигүннери, Иштики херектер ямызының, РФ-тиң Федералдыг Айыыл чок чоруунуң ТР-де эргелелинин, Кызылдың кызыгаар отрядының, Тываның каайлы албанының төлээлери база кызыгаар чоогу Эрзин, Тес-Хем, Өвүр, Мөңгүн-Тайга кожуннарның чагырга черлериниң удуртукчулары Эрзин суурга чыылгаш, кызыгаар айтырыгларын чугаалашкан. Ук хуралды ТР-ниң Чазааның Даргазының бирги оралакчызы А.В. Брокерт башкарып эрттирген. Аңаа күш структураларының болгаш кожун, суму чагыргаларының талазындан илеткелдерни дыннааш, боттук хемчеглерге хамаарышкан айтырыгларны салган.

2004 чылда кызыгаар отрядының участогунда күрүне кызыгаарын камгалаар талазы-биле ажилдар мал оору, контрабандалыг болгаш хоойлу-дүрүмге

дүүшпес өске-даа ажилдар-биле холбашкан хөделишкенин-биле чидигленип эрткен. Тыва Республиканың Чазаа бо чылдың апрель 1-де «ТР-ниң девискээринге кызыгаар кыдыының зоназының дугайында» деп доктаалды үндүрген турган. Чазактын база өске-даа ямылар болгаш ведомстволарның харысалгалыг ажилдакчыларын тургустунган ажилчын бөлүк республиканың чурттакчы чонунуң аразына кызыгаар зоназына хамаарышкан тайылбыр ажилдарны чоруткулаан. Ооң-биле чергелештир кызыгаар отряды ИХЯ органнары-биле, кызыгаар кыдыында кожуннар болгаш сумулар чагыргалары-биле кызыгаар чурумун шыңгыырадыр хемчеглерни кылгылаан болуп турар. Ындыг-даа болза чурттакчы чонунуң талазындан кызыгаар чуруму-биле холбашкан хоойлу-дүрүм хажыдышкынынары ам-даа соксавайн, харын-даа чидиг айтырыгларны тургузуп

турары бо талазы-биле кылдынган бүгү-ле хемчеглерни хандыр анализтеп, шыңгыы хемчеглерни алырын негеп келген.

300 дугаар кызыгаар демдээниң чанынга Тере-Хөл кожунга чурттап турган РФ-тиң хамаатыларының амы-тынындан чарылганы хөй-ниитиниң дүвүрелин оттурган турган. Ук болушкуну ТР-ниң Чазаа күш структуралары-биле сайгарып көргөш, РФ-тиң күрүне кызыгаарының тыва-моол участогунга кызыгаар чурумун үрээр таварылгаларны болдурбазынче угланган, сонгаарладыр болбас хемчеглер планын тургускан.

Декабрь 20-ге чедир кызыгаар участогунга 98 чурум үрекчилерин туткан, оларның 63-и — РФ-тиң, а 35-и — Моолдун хамаатылары болган. Кызыгаар чоогунуң чурумун үрээр 105, а эрттирилге пункттарына 23 кижиге тургунган. Ниитизи-биле 17 кеземче, 157 административтиг херезин оттурган, 82700 рубль түңнүг административтиг торгаалды 143 кижиге онааган. Бо чылдың дургузунда 1020 баш мал оорлаанынга хамаарышкан 60 билдиришкени кирген, оларның 12-зи — РФ-тиң, а 48-и — Моолдун хамаатыларындан болган.

(Уланчызы 2-ги арында).

УЛУСЧУ ЭМЧИ

Аарыг-аржык эмнээринге бойдустан чаялгалыг кыргыз улусчу эмчи Джумабек Табышович Самсалиевти айтырган, сураглан улус сөөлгү үеде республикада дыка хөй апарган.

Ол дээрге улусчу эмчиниң аарыг-човуланга туттурган кижилерге дузазы улуг, дуза дилээн кижилерни ыяап кадык кылдыр эмнээр онзагай аргалыг, атсураа дыргын апарганы ол. Өнүн ишти тыва бо кыргыз улусчу эмчи республикага чурттап эгелээш, кыска үеде Тываның бүгү кожуннарын эргип, дыка хөй аарыг кижилерге дузазын көргүскен. Ол аарыг кижилерни чүгле бажыңнарынга эвес, харын-даа эмнелгелерге чалаттырып эмнеп турар. Ол

талазы-биле Сүт-Хөл, Өвүр, Чаа-Хөл, Эрзин кожуннарның база Кызыл хоорайда республика эмнелгелериниң эмчилериниң өөрүп четтирген бижиктери, актылары херечилеп турар. Джумабек Табышовиче кадык кылдыр эмнеткен кижилерниң өөрүп четтирген чагаалары солуннарга парлаттынгылаан.

Бо улусчу эмчи кандыг-даа аарыгы эмнээр. Ол хөй кижилерге ниити эмнээшкенин база хары угда чорудуп турар. Моон мурнунда оон доктаамал аарыг улус хүлээп алыр чери чок, боду кожуннар кезип турган болза, ам Кызыл хоорайның Калинин кудумчунда № 5/1 бажыңның 4-кү квартиразында доктаамал ажилдап эгелээш.

Харылзажыр телефонунуң номери: 1-46-61, спутник-биле харылзажыр телефонунуң номери 89059200790. Аарыг-аржык кижээ кандыг-даа үеде халдай бээр. Аараан кижилерге дуза херек болгай. Ынчангаш аарыг кижилерге ыяап-ла дузалаар, экирти эмнээр улусчу эмчи Джумабек Табышович Самсалиевти дилээш, сураглан кижилер ону дүрген тып алзын дээр бодал-биле бо чүүлду бижидим.

Белек-оол ОНДАР.

Кызыл хоорай.

ЧУРУКТА: улусчу эмчи Д.Т. Самсалиев.

«ШЫН» — ЧОННУҢ ҮНЕЛЕЛИНДЕ»

Бо хүннерде почта харылзааның федералдыг эргелелиниң кожуннарда салбырлары солун-сеткүүлдер чагыдылганынче онза кичээнгеи угландырган. Бир талазында, бо рынок экономиказының үезинде чагыдылгандан кол орулганы кирип ап турарлар. Ийи талазында, олар солун-сеткүүл чагыдылганын идепкейлиг организаастап, чурттакчы чонга буюнныг ачы-дузазын чедирип чоруурлар. Оларның чымыштыг ажылынга кожун, суму чагыргалары деткимчени көргүзүп, бир демниг ажилдап турары өөрүнчүг.

Балгазын — девискээр-даа болгаш чурттакчы чонунуң санының-даа талазы-биле республикада улуг суурларның бирээзи. Суурда харылзаа белдирииниң начальниги Наталья Радионова Калинин ажилына харысалгалыг кижилерниң бирээзи деп эскердим. Бистин чеде берген хунуүсте пенсия үлеп, чай чок-ла ажилдап турду. Солун черинден келгеними чугаалааш, бичи када чугаалажыптарын диледим. Ол күзелдини-биле кылып олурган ажилын соксадып кааш, хүндүлүг кырганнарга уjur-чөвүн чугаалааш, мени ындында өрээлче эрттире берди.

— «Шын» солунуң чагыдылгасы багай эвес, бо чылдың ийи чартында 45 солуну чагыдып алган турган болза, ам хүнде чагытканы 55 чеде берди. Ам пенсия үлеп олургаш, чагыдылга дугайында чугаалап олур мен. Бистин суурувуста орус дылдыг чурттакчылар база хөй болгай.

Ынчалза-даа шупту чагыдылгалардан «Шын» солун бирги черде чоруп турар — деп, Наталья Радионова меңээ чугаалады. Ооң чугаалап турары-биле алырга, чамдык албан черлери, организациялар ам-даа чагытпайн турарын хомудал орду. Боду пенсия үлеп турар чай чок-даа болза, ооң почтачызы организацияларга чедип, чагыдылга ажылын чорудуп турар.

Самагалдайга харылзаа белдириинге чеде бергеш, чагыдылга дугайында сонуургал чугаалажы бээримге, оператор Руслан Балган кожуннуң ниити чагыдылганын таныштырып оргаш, Самагалдайда 45 «Шын» солун чагыттынганын, квитанцияларны санап оргаш, чугаалады. Самагалдай — Тес-Хем кожуннуң төвү, чурттакчылары хөй, шупту тывалар. Балгазын-биле бо ийи суурну деңеп оргаш, чагыдылга

талазы-биле балгазынчыларның кошак болуп турарын эскердим. Самагалдай суур-биле кожа чыдар Белдир-Арыг суурга чеде бердивис. Суурда ниитизи-биле 235 өреге чурттап турар. Харылзаа салбырының эргелекчизи Анай Семеновна Баржай «Шын» солуну 38 кижиге чагытканын чугаалады. Сөөлгү хүннерде солун-сеткүүл чагыдып турар кижилерниң идепкейжээни база айтытты.

Ооң улаштыр чорааш, Тываның кызыгаарында чыдып турар Ак-Эрик суурга чеде бердивис. Харылзаа салбырының эргелекчизи Екатерина Сарыг-ооловна Симчитмаа баш көдүрер чай чок, пенсия үлээн олур. Ооң чугаалааны-биле алырга, суурда ниити

чагыдылга 90 чедип турар, оон иштинде «Шын» солуну чагытканнар 60 ашкан болду. Ак-Эрикчилер «Шын» солуну чагыдып алыр талазы-биле кожунда эң-не идепкейлиг чоруун көргүзүп турарын оон билип алдыбыс.

Ак-Эрик биле Белдир-Арыг суурнуң социал байдалын ап көөр болзувусса, колдуу дөмей. Белдир-Арыг суурда «Чодураа» КУБ ажилдап турар болгаш ында ажилдап турар кижилерниң саны Ак-Эрик суурдан хөй. Моон кандыг түнел үндүрүп болурул дээрге кол-ла чүве — чагыдылга дээр чурттакчы чон-биле быжыг харылзаалыг ажилдаары.

Келир чылын «Шын» солун 80 харлаар юбилейин демдеглээр дээрзин солунуң хоочун номчукчулары билир чорду. Олар чүгле боттары чагыдып алган эвес, ол дугайын өскелерге тайылбырлап чорууру мени өөртү. Ол дугайында бистин хоочун бижикчивис Бар-Хөө Төмүр, күш-ажылдың хоочуну Дерме Доржу, улус өөредилгезиниң хоочуну Клара Комбу чугаалап, «Шын» бодунуң номчукчуларының үнелелин ап турарын демдегледилер.

Сергей ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: Белдир-Арыг суурда харылзаа салбырының эргелекчизи Анай Баржай.

БЕДИК ШАҢНАЛ-БИЛЕ

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Д.Ооржактын 2004 чылдың декабрь 16-да № 161 Чарлы-биле республиканың айыыл чок чоруун хандыраарына ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээр «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» Хүндүлүг атты Россия Федерациязының Айыыл чок чоруунуң федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң начальниги Владимир Матвеевич Марченкога тывыскан.

Тыва Республиканың экономика сайыдының хүлээлгелериниң дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫЫ

1. Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээниң «Ж» пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың экономика сайыдының хүлээлгелериниң күүседикчизинге Галина Федоровна Балаки-наны томуйлаар.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

ЧУРУМНУ ШЫҢГЫЫРАДЫР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Каттышкан комиссиялар оорлаткан малды тывар талазы-биле ажилдарны чорутулаан-даа болза, кол ажилды кызыгаар отрядының төлээлери кылган болуп турар. Оларның көвей кезинге кожууннар болгаш сумулар чагыргаларының удуртукчулары шуут киришпез болган.

Хуралдың киржикчилери кылган ажилдарны сайгарып чугаалашкаш, кызыгаар зоназын тодарадыр демдектерни кыска хуусаа иштинде салыр деп түңнээн. Читкен болгаш оорлаткан малды дилээр талазы-биле каттышкан

комиссияларның ажылын идеп-кейжидер. Ону чедип алырда кожууннарда чурттакчыларның тудуп турар малын доозазын чизелеп бүрүткээр ужурлуг. Ылаңгыя кол кичээнгейни чурттакчы чонга кызыгаар болгаш кызыгаар зоназынга хамаарышкан тайылбыр ажилдарын күштелдирер керек. Бо талазы-биле кожуун, суму чагыргалары чон-биле дорт ажилды үргүлчү чорудар болган. Ынчангаш үш ай болгаш-ла кызыгаар застава-ларында эрге-дужаалдыг кижилерни кириштирип тургаш, калбак хуралдарны доктаамал эрттирер.

ТР-нің Иштики керектер

ямызынга, РФ-тиң Айыыл чок чорук албанының ТР-де эргелелинге кожууннарда салбырларының ажылын күштелдирип, малын оорлаткан хамаатыларның билдиришкенин изни-биле истеп, чогумчалыг хемчеглерни дүн-хүн чок чорударын саналдаан. Кызылдың кызыгаар отрядыга кызыгаар чогуунуң организацияларынга, албан черлеринге, чоннуң чыыштарынга семинарларны чорудар дугайында саналды кириген. Бо бүгү ажилдарның күүселдизин хынаарын ТР-нің Чазааның Хөй-ниитиниң айыыл чок чорук талазы-биле чөвүлелинге дааскан.

Бистиң корр.

Тыва Республикада Айыыл чок чоруктуң федералдыг албанының хүндүлүг ажилдакчылары!

Профессионал байырлары-нар-биле силерге сеткилим ханызындан байыр чедирдим!

Бодунарның мергежилиңерге бердингениңер, даңгырааңарга болгаш албаның хүлээлгезинге шынчыңар Тыва Республикада Айыыл чок чоруктуң федералдыг албанының ажилдакчы бүрүзүңге хоозун сөс эвес дээрзинге бүзүрээр мен.

Айыыл чок чоруктуң федералдыг албанының ажил-чорудулгазы кезээде-ле Россияның

болгаш россия чоннуң чаагай чоруунче угланган, эрге-чагырга органнының ажил-чорудулгазынга быжыг үндезин болур болзун.

Мооң мурнунда ажилдап турган коллегаларыңарның үндезилеп тургусканы езу-чаңчыларны кадагалап арттырарын, улам ыңай өктердиңер силерге күзээр-дир мен. Силерге болгаш силерниң чоок кижилериңерге чедишкениңерни, амы-хуунуң улуг аас-кежиин, буянын болгаш чаагай чорукту күзедим!

Хүндүткел-биле,

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

АЙ САНЫНДА АКША ТӨЛЕВИРЛЕРИ

Айтырылгарга харыылар

Хамаатыларның чамдык категорияларынга ай санында акша төлевирин канчаар боттандырат талазы-биле номчукчуларның хөй санныг айтырылгарынга маңаа хамаарышкан ямыларның, ведомстволарның берген харыыларын мооң адаанда парладывыс.

1. Хамаатыларның чамдык категорияларынга ай санында акша төлевирин (ААТ) кандыг организация доктаадып тургузарыл база төлээрил?

Хары. 2004 чылдың август 22-де № 122 Федералдыг хоойлуну езугаар хамаатыларның чамдык категорияларынга ААТ-ты доктаадыр болгаш төлээр Россия Федерациязының Пенсия фондузунуң девискээрлер аайы-биле органнынга дааскан.

2. Дайынчы чорудулгалар хоочуну атты меңээ 2004 чылдың декабрьда тывысты. 2005 чылдың январь 1-ден ААТ-ты меңээ доктаатсын дээш каяа баар ужурлуг мен?

Хары. «Чингелделиглерниң» бүгү категориялары 2005 чылдың январь 1-ден эгелээш, ААТ-ты алыр эргезин шынзыдары-биле чоннуң чурттап турар черлериниң аайы-биле социал камгалал органнынга баар. 2005 чылдың январь айның соонда чурттап турар чериниң аайы-биле РПФ-тиң девискээр органнынга баргаш, кылдыртып алыр.

3. Пенсионер кижилер ААТ-ты боттандырат айтырылгар талазы-биле кайың тайылбыр ап болурул?

Хары. Россияның Пенсия фондузунуң (РПФ) девискээр органнында чонну хүлээп алыр килдистер болгаш клиент албаннары ажилдап турар, оларның специалистери пенсия хандырылганың айтырылгарының талазы-биле чонну хүлээп алгаш, пенсия хандырылганың болгаш ААТ-ты доктаадыр чурумга хамаарышкан айтырылгарга тодаргай харыыларны бээр. Ынчангаш пенсионерниң учетта турары РПФ-тиң эргелелинге азы килдизинге баар. Оон аңгыда Россия Федерациязының субъектизиниң чоннуң социал камгалалының девискээр органнынга баргаш, тодаргай билип ап болур.

4. Пенсионерлерге ай санында алыр акша төлевирин кандыг организация чедирип бээрил?

Хары. РПФ-тиң девискээр органнында учетта турар пенсия алыкчызынга акша төлевирлерин пенсионерге пенсия чедирип берип турар организацияны дамчыштыр боттандырат.

5. Инвалид кижилер мен, чи-

гелделерни чоннуң социал камгалал органын дамчыштыр берип турар чүве. Меңээ 2005 чылдың январь 1-ден ААТ-ты доктаадып тургускан деп чүвени бүзүредир-биле каяа барзымза эки ирги?

Хары. 2005 чылдың январь 1-ден ААТ-ты доктаадып тургузары-биле РПФ-ке дамчыдып берген кижилер даңзызында Силерниң адыңарны киригенин азы кирибээнин тодарадыры-биле чурттап турар чериңер аайы-биле чоннуң социал камгалал эргелелинге барыңар.

6. Мээң пенсиямны бүзүредилге бижик-биле кадайым ап орат. ААТ-ты база-ла ол чурум-биле ап болур ирги бе?

Хары. Ийе, ап болур, хоойлужудулгада айыткан негелделерге дүүштүр бүзүредилге бижик-биле акша алыр ниити чурум ААТ-ка база хамааржыр.

7. Ай санында акша төлевиринге индексация кылыр ирги бе?

Хары. Күш-ажыл пенсиязының база кезээн индексациясы-биле «Россия Федерациязынга күш-ажыл пенсиязының дугайында» 2001 чылдың декабрь 17-де Федералдыг хоойлуда айыткан чурумну болгаш хуусааларны езугаар ААТ хемчээлинге индексация кылырын 2004 чылдың август 22-де № 122 Федералдыг хоойлуда тодараткан.

8. Дайынчы чорудулгаларны хоочуну болгаш ниити аарыг-биле бирги бөлүктүн инвалиди мен. Кандыг үндезин-биле ААТ-ты алыр ирги мен?

Хары. 2004 чылдың август 22-де Федералдыг хоойлунуң 44, 63 чүүлдерин езугаар, бир эвес хамааты кижилер угда федералдыг бир хоойлу-биле база федералдыг өске хоойлу-биле азы өске норма-чижек актызын езугаар ААТ алыр эргелиг апарган болза, ооң шилип алганын езугаар ААТ-ты чаңгысты төлээр. Ынчангаш «Россия Федерациязынга инвалидтерниң социал камгалалының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 28.1 чүүлүңге дүүштүр 950 рубль алыры силерге ажыктыг хире-дир (1400 рубльден 450 рубльди казыыр).

9. 2005 чылдың январь 1-ге чедир инвалид деп санаттырган кижилер ААТ алыры-биле база катап ээлчег чок херечилээшкни (шинчилге) эртер бе?

Хары. 2005 чылдың январь 1-ден ААТ-ты доктаадырда, 2005 чылдың январь 1-ге чедир I, II, III бөлүктүн инвалидтери турган кижилерге немелде шинчилгелер, херечилээшкенин турбас.

10. ААТ-ты алыр эргезин кандыг документилер-биле бадыткаарыл?

Хары. ААТ алыр эргелиг кижилерниң кириер документилери болза: чингелделиг кижилерниң категория бүрүзү чогуур органнының тывысканы доктааткан хевирниң бүзүредилге бижин азы шынзылганын, а ол ышкаш пенсияның чогуур хевирин тыпсырда РПФ-тиң девискээр органнының хүлээп алыр өске-даа документилери болур (чижээ, күрүне албанының албан черинге медицинаның-социал экспертиза херечилелиниң актызындан ушта бижидилге, архив органындан шынзылга болгаш өске-даа). Айыткан документилерни 2004 чылда чоннуң социал камгалал органны бээр.

11. Россия Федерациязының Пенсия фондузу меңээ III бөлүктүн инвалидиниң күш-ажыл пенсиязын төлөп турар. 2004 чылда ААТ-ты алыры-биле Пенсия фондузунуң эргелелинге катап баар мен бе?

Хары. Чок, барбас силер. ААТ-ты доктаадырынга үндезин болур чогуур документилер пенсия черинде бар болгай.

12. I бөлүктүн инвалидинге доктааткан ААТ-тың хемчээли кайы хире ирги?

Хары. I бөлүктүн инвалидинге 2005 чылда ААТ-ты 950 рубльге доктааткан.

13. II бөлүктүн инвалидинге доктааткан ААТ-тың хемчээли каш болурул?

Хары. II бөлүктүн инвалидинге 2005 чылда доктааткан ААТ-тың хемчээли 550 рубль.

14. III бөлүктүн инвалидинге доктааткан ААТ-тың хемчээли каш ирги?

Хары. III бөлүктүн инвалидинге 2005 чылда ААТ-тың хемчээли 350 рубль болур.

15. Ада-чурттуң Улуг дайынының инвалидинге ААТ-тың хемчээли кайы хире ирги?

Хары. Ада-чурттуң Улуг дайынының инвалидинге ААТ 2005 чылда 1550 рубль болур.

16. Чернобыль халавынга II бөлүктүн инвалиди болдум. ААТ-тың хемчээли каш болурул?

Хары. Силерге ай санында ийи ААТ-ты төлээр, «Чернобыль халавынга радиацияга таварышкан хамаатыларның социал камгалалының дугайында» РФ-тиң

Хоойлузунуң 27.1 чүүлүңге дүүштүр 1000 рубльди, «Россия Федерациязынга инвалидтерниң социал камгалалының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 28.1 чүүлүн езугаар 550 рубльди төлээр.

17. Пенсионер эвес кижиге ААТ-ты кандыг чурум-биле чедирип бээрил?

Хары. Пенсионер эвес кижиге ААТ-ты чедирип бээриниң дугайында меңээ РПФ-тиң девискээр органнында чок. Хамааты кижиниң күзээнин езугаар ААТ-ты дараазында организациялар чедирип бээр: РПФ-тиң чогуур девискээр органы, федералдыг почта харылзаазының организациязы, чээли азы өске-даа организациялар, ол черлер РПФ-тиң девискээр органны-биле керээлери чарган турар. Маңаа холбаштыр айыткан кижилер бо чылдың төнчүзүңге чедир социал камгалал органынга азы РПФ-тиң девискээр органынга баргаш, чедирип бээр организацияны шилип алыр дугайында билдиришкенин кириер.

18. Ай санында төлээр акшаны кандыг хуусаада бээрил?

Хары. ААТ-ты пенсиялар-биле кады чедирер, пенсия төлээр амгы күштүг хуусааларда чедирер. Чижээ, пенсияны айның 15-те төлөп турган болза, ААТ-ты база ол хүн чедирип бээр.

19. Бир эвес хамаатының чингелде алыр эргези 2005 чылда эгелээн болза, ААТ-ты канчаар доктаадырыл?

Хары. Чингелде алыр кижилерге ААТ 2005 чылдың январь 1-ниң соонда эгелээн болза, хамааты кижилер ААТ-ты доктааткан дугайында билдиришкенин, өске-даа документилерни кириген соонда эгелээр.

20. Дыка озалдыг кезектерге тургаш, инвалид апарганнарга ААТ-тың хемчээли кандыг болурул?

Хары. Дыка озалдыг кезектерге тургаш, инвалид болганнарга 2005 чылда ААТ-тың хемчээли 1000 рубль болур.

21. Чурттап турар черим аайы-биле Тверь областа кири бижиткен мен, түр када Москвада, уругларымда түр мен. ААТ-ты кайың алыр мен?

Хары. Силерге ААТ-ты Москвада, турар чериңер аайы-биле төлээр.

22. Күш-ажылдың хоочуннары ААТ-ты алыр ирги бе?

Хары. «Хоочуннар дугайында» Федералдыг хоойлунуң 22 чүүлүңге дүүштүр күш-ажылдың хоочуннарын, а ол ышкаш 2004 чылдың декабрь 31-ге чедир байдал-биле оларга деңнээн

хамаатыларның социал деткимче хемчеглерин Россия Федерациязының субъектилериниң хоойлулары болгаш өске-даа норма-чижек актылары-биле тодарадыр, оларның чарыгдал үндезинери болур. Ынчангаш социал деткимчениң хемчээлин Россия Федерациязының субъектизиниң күүсекчи чагырга органны доктаадыр болгаш төлээр.

23. Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде тылга ажилдап турганнарга кандыг чингелделерни көргөн ирги?

Хары. 1941 чылдың июнь 22-ден 1945 чылдың май 9-ка чедир, 6 айдан эвээш эвес үеде ССРЭ-ниң түр эжелеттирген девискээрлеринге ажилдаан үезинден азы Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде эрес-маадырлыг күш-ажылы дээш ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнатканнардан аңгыда, тылга ажилдап турган кижилерни социал деткири Россия Федерациязының субъектилериниң чарыгдал хүлээлгези болур, ону Россия Федерациязының субъектилериниң хоойлулары болгаш норма-чижек актылары-биле тодарадыр. Ынчангаш ооң хемчээлин Россия Федерациязының субъектизи боду тодарадыр.

24. Социал ачы-дуза пакединден ойталааш, ААТ-ты «долу хемчээлге» ап болур мен бе?

Хары. Социал ачы-дуза пакедин алырындан ойталаар дизе, 2005 чылдың октябрь 1-ге чедир РФ-тиң Пенсия фондузунуң девискээр органныга чогуур билдиришкенин кириер. Бо таварылгада ААТ-ты «долу хемчээлге» 2006 чылдың январь 1-ден эгелеп төлээр.

25. Социал пакет дугайында хөй-ле чугаалажыр-дыр. Меңээ халас эмнер керек, а чингелделиг билеттер чок-тур, чүге дизе кайнаар-даа барбайн турар болгай мен. Эки билдинмейн тур, социал пакеттиң долузу-биле төлээр мен бе азы ооң чамдызын ап болур бе?

Хары. 2005 чылда «Хоочуннар дугайында», «Россия Федерациязынга инвалидтерни социал камгалаар дугайында» Федералдыг хоойлуларга дүүштүр доктааткан ААТ-ты социал пакет өртээн барымдалавайн, 450 рубль төлээр. Бир эвес хамааты кижилер 2005 чылдың октябрь 1-ге чедир социал пакет ачы-дузанын долузу-биле азы чамдызын алырындан ойталаар болза, ААТ-ты Россия Федерациязының хоойлужудулгазында доктааткан хемчээлге 2006 чылдың январь 1-ден эгелеп төлээр.

Хамаатыларның чамдык бөлүүнге чурттаар оран-саваны бээриниң дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Кызыл, 2004 чылдың декабрь 8, № 1123

Чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг хамаатыларны учетка алып чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг болгаш чурттаар оран-саваны ээлчег чок болгаш бирги ээлчегде алып эргелиг хамаатыларны хандыраар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның ДОКТААДЫРЫ БОЛЗА:

1. Хамаатыларның чамдык бөлүүнге чурттаар оран-саваны бээриниң дугайында Дүрүмү бадылаар (кошкан).

2. Тыва Республиканың хоорайларының болгаш кожууннарының тус чер бот-башкарылган органнарыга бо доктаал-биле бадылаан хамаатыларның чамдык бөлүүнге чурттаар оран-саваны бээриниң дугайында Дүрүмге үндөзүлгө, тус черниң байдалдарын өөренип көрүп тургаш, 2005

чылдың январь 1-ге чедир ындык чергелиг дүрүмнерни ажылдап кылгаш, бадылаарын, ол дүрүмнерге чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг хамаатыларны учетка алып чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг болгаш чурттаар оран-саваны ээлчег чок болгаш бирги ээлчегде алып эргелиг хамаатыларны хандыраар сорулга-

биле социал хөлезилел керээзи-биле чурттаар оран-саваны үндүрүп бээрин сүмөлээр.

3. Бо Дүрүм 2005 чылдың январь 1-ден ажылгалга кирер.

4. Бо доктаалды "Шын", "Тувинская правда" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Тыва Республиканың Чазаның 2004 чылдың декабрь 8-те № 1123 доктаалы-биле бадылаан

Хамаатыларның чамдык бөлүүнге чурттаар оран-саваны бээриниң дугайында ДҮРҮМ

1. Ниити чүүлдер

1.1. Сорулгалар болгаш соругдалдар

Бо Дүрүмнүн кол сорулгазы болза чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг хамаатыларга чурттаар оран-саваны халаска бээринге эргежок чугула нормативтиг баазаны тургузары болгаш Тыва Республиканың девискээринде күрүнениң чуртталга фондузунуң бажыңнарындан чурттаар оран-саваны ээлчег чок болгаш бирги ээлчегде алып эргелиг хамаатыларның чамдык бөлүүн чурттаар оран-саваны хандыраары-биле нормативтерни ажылгалга кириери болур.

1.2. Кол билиштинер

Күрүнениң чуртталга фондузу:

1) Россия Федерациязының күрүне өнчүзүмү турар болгаш күрүне бүдүрүлгелериниң долу ажыл-агый эргелелинде турар азы федералдык күрүне өнчүзүмү хамааржыр күрүне албан черлериниң оперативтиг эргелелинде турар ведомство фондузу;

2) Тыва Республиканың өнчүзүмү турар фонд, а ол ышкаш күрүне бүдүрүлгелериниң долу ажыл-агый эргелелинде турар азы өнчүзүмү хамаарышкан хевиринге хамааржыр күрүне албан черлериниң оперативтиг эргелелинде турар ведомство фондузу.

Социал хөлезилел керээзи – доктаамал чурттаарына таарымчалык, кол нургулайында чуртталга шөлүнүң норма-чижээнге өй, аңгы квартира хевиринге оран-саваны хөлезиленикчиге болгаш оң өг-бүлениң кежигүннеринге хөлезилел берикчининиң бээриниң, чок-ла болза социал хөлезилел керээзин өзүгээр шөлдү барымдаалавайн, хөлезилел берикчининиң хөлезиленикчиге чуртталга оран-саваның чурттаар эргезин кадалап арттырган, а хөлезиленикчи ук чуртталга оран-саваны оң сорулгазына ажылгал, ону ажылгааны база коммунал ачы-дузазы дээш төлевирин өй-шаанда төлээрин хүлээнгениниң дугайында дугуржулга.

1.3. Тыва Республиканың күрүне эргезинге органнары:

1) социал хөлезилел, хөлезилел, аренда, садып алып болгаш садар байдалдарга хамаатыларга чурттаар оран-саваны бээри-биле республика бюджетиниң күсели-биле чуртталга бажың-балгадының тудуун;

2) Россия Федерациязының хоойлужулгазында доктаадып тургускан чуртталга азы федералдык бюджеттин күсели-биле хамаатыларның чамдык бөлүүнге чурттаар оран-саваны алып эргезин;

3) чурттаар оран-саваны хандыраарып турар инженер, социал, транспорт инфраструктураның объектилерин акшалаңдыраары болгаш хөгжүдерин;

4) ипотеканы сайзыралына байдалдарны тургузарын;

5) хөлезилел азы арендага алган бажың-балгатты быжылгап арттыраарын, а ол ышкаш хоойлужулгада доктаадып тургускан чуртталга болгаш негелделерге дүүштүр чурттаар оран-саваны ажылгаар эргени, чурттаар оран-саваны дээп болбазының эргезин кадалап арттыраарын;

6) чуртталга оран-саваны адырынга хоойлужулганың күсөлдөзүмүнү контролду боттандыраарын хандыраар.

1.4. Тыва Республикага хамаатыларның чурттаар оран-саваны эргезин Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырганының органнары хөлезилел керээзин үндөзүлгө, чуртталга шөлүнүң норма-чижээнге өйлеп чурттаар оран-саваны бээр арганы, а ол ышкаш аренда үндөзүмүнү, чок-ла болза

шөлдү кызыгаарлавайн, боттун акша-хөреңгилериниң күсели-биле бажың-балгатты садып алып азы тудар арганы ажылгап хандыраар.

Доктаадып тургускан норма-чижектер-биле чуртталга оран-саваны-биле хандыратын хамаатыларга Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырганының органнары хөлезилел керээзи-биле чуртталга оран-саваны бээринге көрдүнгө күрүнениң чуртталга фондузунуң тудуун хөгжүтүшкөөн, а ол ышкаш тудугуңуң, чуртталга бажың-балгадының ажаалдазының база септелгезиниң төлевиринге компенсациялар (субсидиялар) болгаш чигелделер системазын ажылгавышкөөн, дуза чедирер.

1.5. Үлөп-хуваары көрдүнгө күрүнениң чуртталга фондузунуң инвестициялык тудуг керээзиниң күсөлдөзүмүнүң алдынган бюджет акша-хөреңгилериниң (федералдык, республика бюджетинден) күсели-биле туттунган азы садып алдынган бажың-балгат, а ол ышкаш квартира хөлезилелчилериниң үнүп чорутканы-биле хосталып турар оран-саваны кирер.

1.6. Чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг хамаатыларның учедун, хөлезилел керээзи-биле чурттаар оран-саваны алырынга ээлчегни тургузарын, а ол ышкаш күрүнениң чуртталга фондузунуң бажыңнарынга оң үлөзүмүнү, күрүнениң чуртталга фондузунуң бажыңнарында оран-саваны хамаатыларның хуу өнчү кылдыр садып алырын хөй-ниитиниң контролду-биле база ажык-чарлык чоруктуң сагылгазы-биле боттандыраар.

2. Хамаатыларны чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг деп санаарына барымдаалар

2.1. Дараазында хамаатыларны чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг деп санаар:

1) өг-бүлениң бир кежигүнүнүгө онааштыр чуртталга шөлү Тыва Республикада доктаадып тургускан деңгээлден чавыс хандыратынганнары;

2) санитарлык болгаш техниктиг негелделерге дүүшпес чуртталга оран-саванында (бахында) чурттал турарларны;

3) квартираларда элээн каш өг-бүлелер кады чурттал турарларны, бир эвес өг-бүлениң составында чамдык хоочураан аарыгларны аар хевирин-биле аарып турар кижилер бар, олар-биле чаңгыс квартирага кады чурттаары (кадык камгалалының албан черлериниң үндүргө түңгөли-биле) хоржок деп санаанда;

4) дөргүл-төрөл харылзаалары чок, ынчалза-даа аңгылаттынмаан кожа өрээлдерде ийи азы оон хөй өг-бүлелер болуп чурттал турарларны;

5) сезоннуг болгаш түр ажылдакчыларны, айыттынган хуусаалык күш-ажыл керээзи-биле ажылдап турар кижилерни, а ол ышкаш өөренип турар хамаатыларны санавакка, ниити чуртталга черлеринде чурттал турарларны;

6) үр үеде күрүнениң чуртталга оран-саваны фондузунуң бажыңнарында хөлезилел байдалында чурттал, чок-ла болза чуртталга-тудуг кооперативтериниң бажыңнарын хөлезилел турарларны.

3. Чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг хамаатыларны учетка алырын чуртталга

3.1. Тыва Республиканың девискээринде доктаамал чурттал турар болгаш чуртталга оран-саванының байдалдарын экижи-

деринге херегелдиг хамаатыларны чурттаар оран-саваны алырын учедунга хүлээп алып.

3.2. Оларның өнчүзүмү хамааржыр оран-саваны орнаанының, хавырганының, оларның ээлеп турары чуртталга шөлүн үлөшкениниң түңгөлинде чуртталга оран-саванының байдалдары баксыраан хамаатыларны, а ол ышкаш айыттынган чуртталга шөлүнчү өске кижилерни (ашак-кадайны, уруг-дарыгы болгаш күш-ажыл кылып шыдаар шинээ чок ада-иелерни санавакка) көжүрүп киригениниң түңгөлинде ында чуртталга турарларны бо Дүрүмде көрдүнгө үндөзүн-барымдаалар-биле чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг деп санаанда, ындык хамаатыларны чуртталга оран-саванының байдалдарының баксыраан үезинден беш чыл эрткенде, чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидерин-биле учетка хүлээп алып.

3.3. Чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг база күрүнениң чуртталга оран-саваны фондузунуң бажыңнарындан оран-саваны алырынга кордап турар хамаатыларның учедун Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырганының төлээлтен органы (моон ыңай – төлээлтен орган) чорудар, ооң бүрүн эргелеринче чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг хамаатыларның учедун чорудары база күрүнениң чуртталга оран-саваны фондузунуң бажыңнарында чуртталга шөлүн үлөп хуваары кирип турар азы ук хуваашкыны бүрүн эргелеринде күрүнениң чуртталга оран-саваны фондузунуң бажыңнарында чуртталга шөлүн үлөп-хуваарының дугайында айтырыгларны шиптирлээр кирип турар хамаарышкан комиссия (моон ыңай – комиссия) чорудар.

3.4. Учетка туруп алырда, хамааты билдиришкенин кириер. Билдиришкени бажың номундан ушта биждигени, хууда сан-хөө санының хоолгазы болгаш, херек апарган таварылгада, техниктиг четчелел бюрозундан, кадык камгалал албан черлеринден шынзылгаларны база чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидерин-биле учетка тургузарының дугайында айтырыгы шиптирлешкенинге хамааржыр өске-даа документилерни кожар.

Билдиришкени чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг хамаатыларны билдиришкенин бүрүткээр дептерге бүрүткээр, ону доктаадып тургустунган майык өзүгээр долдураар.

3.5. Чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидерин-биле учетка тургузарының дугайында хамаатыдан кирген билдиришкени төлээлтен орган азы комиссия хынамчалык хынап, хамаатының чуртталга байдалдарын хынааның актызын доктаадып тургускан майык өзүгээр долдураар. Ооң соонда төлээлтен орган азы хамаарышкан комиссия билдиришкени база чуртталга байдалдарының хыналдазының материалдарын сайгарып көөр болгаш Тыва Республиканың Чазаның хамаатыны учетка тургузарының азы учетка тургузарында ойталаарының дугайында саналды кириер.

3.6. Чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг хамаатыларны учетка алырын дугайында билдиришкенин төлээлтен орган азы хамаарышкан комиссия билдиришкенин кирген хундунден бир айны дургунда сайгарып көөр. Учетка тургузарының дугайында билдиришкенин кириген хамаатылар хүлээп алдынган шиптирлеп дугайында (учетка тургузарының азы учетка тургузарындан ойталаарының дугайында) бижимел дыңнадыгыны алып.

3.7. Чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг хамаатыларның учедун чаңгыс аай даңзы-биле чорудар, ол даңзыдан хары угда өске даңзыларны тургузуп, күштүг хоойлужулгага дүүштүр ынаар чурттаар оран-саваны ээлчег чок болгаш бирги ээлчегде алып эргелиг хамаатыларны кириер.

3.8. Учетка тургускан хамаатыларны чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг хамаатыларны бүрүткээр дептерге кири бижир, ук дептер шыңгыы отчеттуг документ болур, ону доктааткан майык өзүгээр долдураар. Чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг хамаатыларны бүрүткээр дептерге балаашкыннары, аштап-арыглаашкыннары болдураар. Чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг хамаатыларны бүрүткээр дептерге документилерге үндөзүлгө кириер эдилгелерни, а ол ышкаш өскерилгелерни чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг хамаатыларның учедунуң шын чорудулгазы дээш харысалга онааган албан-дужаалдыг кижилер шынзыдып, таңма базар.

3.9. Чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг кижилерниң учедунга хүлээп алган хамааты бүрүзүнге хууда херекти ажыдар болгаш ынаар учетка тургузары үндөзүн болган болур-чогуур бүгү документилерни кириер.

3.10. Күүсекчи эрге-чагырганың төлээлтен орган азы хамаарышкан комиссия чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг хамаатыларны учет херектериниң база бажың оочурунда турарларны дептерлеринин болгаш даңзыларының болур-чогуур кадагалалы хандыраар.

3.11. Чылдың-на январь 1-ден апрель 1-ге чедир үеде күүсекчи эрге-чагырганың төлээлтен орган азы хамаарышкан комиссия чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг хамаатыларны учет херектериниң база бажың оочурунда турарларны дептерлеринин болгаш даңзыларының болур-чогуур кадагалалы хандыраар.

3.12. Бо пунктта көрдүнгө таварылгалардан аңгыда, чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг хамаатыларның учедунга турар эргени хамаатыларга кадалап арттыраар.

Чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг кижилерниң учедундан хамаатыларны дараазында байдалдарда уштуп болур:

а) чуртталга оран-саванының байдалдары экижээнде, бир эвес өг-бүлениң кежигүн бүрүзүнге онааштыр чуртталга шөлү Тыва Республикага доктаадып тургускан чуртталга шөлүнүң социал нормачижээнден өзээш эвес болган болгаш чурттаар оран-саваны бээринге өске үндөзүн-барымдаалар читкенде;

б) өске черге доктаамал чурттаары-биле көжүп чорутканды;

в) учетка тургузарына чылдаган болган чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг дугайында медээ-дыңнадыгларда шыңга дүүшпес чүүлдерни кириген документилерден илереткенде, а ол ышкаш учетка тургузарының дугайында айтырыгы шиптирлеп турда албан-дужаалдыг кижилерниң талазындан хоойлу-дүрүмге дүүшпес хөдөлишкенин илэрээнде.

Учетка турган азыракчызын чидирген өг-бүлелерни чуртталга оран-саванының байдалдарын экижидеринге херегелдиг хамаатыларның учедундан ужулган туруп болбас.

(Уланчызы 4-кү арында).

(Төнчүзү. Эгези 4-кү артында)

Хамаатыларны учеттан уштурун оларны учетка хүлээп алган органның шийтирилген боттандырыр. Хүлээп алдырган шийтирилген дугайында хамаатыларга бижимел хевирге дыңнадыр, аңаа учеттан ужулганының чылдагаанын айтыр.

3.13. Чуртталга оран-савазының байдалдарын экижидеринге херегелдиг хамаатыларның учедун учетка тургускан үезин барымдаалап тургустунган ээлчеге дүүштүр даңзы езугаар чорудар.

3.14. Чуртталга оран-савазының байдалдарын экижидеринге херегелдиг болгаш күрүнениң чуртталга оран-сава фондузунуң бажыңнарындан оран-сава алырынга кордап турар хамаатыларның учедунда байдалга контролду Тыва Республиканың Чазаа чорудар.

4. Хамаатыларга чурттаар оран-сава бээриниң ээлчээ

4.1. Чурттаар оран-саваы чуртталга оран-савазының байдалдарын экижидеринге херегелдиг хамаатыларның учедунда турар кижилерге учетка тургускан үезин болгаш бажың-балгат алыр кижилерниң даңзызынче киригин барымдаалап бээр. Чурттаар оран-саваы бирги ээлчеге база ээлчег чок алыр эргелиг, чок-ла болза чуртталга оран-савазының байдалдарын бирги ээлчеге экижидер эргелиг хамаатыларны чуртталга шөлү алырын аңгы даңзызынче кириер. Айыттыг бөлүккө хамааржыр хамаатыларга чурттаар оран-саваы бээриниң учурмун бо Дүрүмге дүүштүр тодарадыр.

4.2. Чуртталга оран-савазының байдалдарын экижидеринге херегелдиг дараазында хамаатыларга күрүнениң чуртталга оран-сава фондузунуң бажыңнарындан чуртталга оран-савазын бирги ээлчеге бээр:

1) агарткан кижилерге, а ол ышкаш репрессияларга таварышкан кижилер-биле оларга хамаарыштыр репрессияларны ажылгаарының бетинде үеде кады чурттап турган оларның өг-бүлелериниң кежигүннеринге болгаш өске-даа дөргүл-төрөлдеринге, а ол ышкаш хоругдал черлеринге, шөлүлгеге, үндүр шөлүлгеге, шөлүткеннер чурттаар тускай суурларга төрүтүнген уругларга, репрессиялар-биле холбаштыр чурттаар оран-савазын чидирген болгаш оларга хамаарыштыр репрессияларны ажылгаарының бетинде чурттап турганы черлеринге болгаш чурттаачылыг черлерге чурттаары-биле эеп чанып келген кижилерге;

2) Совет Эвилелиниң Маадырларына, Россия Федерациязының Маадырларына болгаш Алар ордениниң долу эдилекчилеринге (20 дөрбелчин метр немелде чуртталга шөлүн бербишаан);

3) Социалисттик Күш-ажылдың Маадырларына, чок-ла болза Күш-ажылчы алдар ордениниң үш чергелери-биле шаңнаткан хамаатыларга (15 дөрбелчин метр немелде чуртталга шөлүн бербишаан);

4) кадыының байдалын болгаш кичээнгейге ап болур өске-даа байдалдарны барымдаалап, инвалидтерге база инвалид уругларлыг өг-бүлелерге;

5) Россия Федерациязының хоойлужудулгазында доктаадып тургускан учурмунду езугаар бадылаар аарыглар даңзызында кирип турар чамдык хоочураан аарыгларның аар хевир-биле аараан кижилерге;

6) бүдүрүлгө адырынга үр үеде ак сеткилдиг ажилдаан ажилчыларга болгаш албан-хаакчыларга;

7) "Маадыр ие" деп атты тывыскан иелерге, хөй ажы-төлдүг (үш болгаш оон хөй) өг-бүлелерге база бот иелерге;

8) ийстер төрүттүнген өг-бүлелерге;

9) ниити-билиг школаларының болгаш профессионал-техниктиг өөредилге черлериниң башкыларына база педагогиканың өске-даа ажилдаачыларына;

10) айыыл-халап чайладыр, амы-тын камгалаар профессионал албаннарының, айыыл-халап чайладыр, амы-тын камгалаар профессионал хевирлээшкениниң камгалаачыларына.

4.3. Чуртталга оран-савазының байдалдарын экижидеринге херегелдиг дараазында хамаатыларга чуртталга оран-савазын ээлчег чокка бээр:

1) назыдал-кыраан хамаатыларга болгаш социал хандырылганың стационарлыг албан черинге кирген үезинден б ай хуусаа төнгөндө хөлезилел керээзи-биле азы аренда алган чуртталга оран-савазын чидирген социал хандырылганың стационарлыг албан черинде чурттап турар инвалидтерге, а бир эвес оларның чурттап турганы оран-савазында оларның өг-бүлелериниң кежигүннери чурттап артып калган таварылгада – ук албан черлеринге оларның чурттап турганы бүгү үезиниң дургузунда, социал хандырылганың стационарлыг албан чериниң

ачы-дузасындан ойталаан таварылгада – ук албан черлеринге чурттаары-биле оран-савазын хостап бергеннерге, бир эвес оларның моон мурнунда ээлеп турганы оран-савазын эгидер аргажок болганда;

2) социал хандырылганың стационарлыг албан черинге чурттап турар өскүс болгаш ада-иезиниң азыралы чок арткан 18 хар четкен инвалид уругларга, бир эвес агартылганың амы-хууда программазы бот-хандырылганың боттандыраар база амыдыралдың бот-тускайлап омур-хевирин чорудар арга-шинекти көрүп турар болза, бо таварылгада тус чер бот-башкарылга органнары ук албан черлериниң турар чериниң аайы-биле, чок-ла болза хамаатыларның шилип алганын езугаар оларның эрги чурттап турган чериниң аайы-биле чурттаар оран-сава-биле оларны хандыраар;

3) бойдуштуң хай-халавының түннелинде чурттаар оран-савазы доктаамал чурттаарына таарымча чок болган хамаатыларга;

4) доктаадып тургускан учурмунду езугаар үрелик азы буступ дүжериниң айылында келген деп санаткан чуртталга оран-савазында (чуртталга бажың-балгадында) социал хөлезилел керээзи-биле чурттап турар хамаатыларга;

5) ВИЧ инфекция-биле халдаттырган уругларны ада-иезинге, а ол ышкаш ВИЧ инфекция-биле халдаттырган назы четпээн уругларны хоойлу-дүрүм езугаар өске-даа төлээлеринге, бир эвес олар чуртталга оран-савазына херегелдиг база ВИЧ инфекция-биле халдаттырган 18 хар четпээн назы четпээн уруг олар-биле кады чурттап турар таварылгада;

6) аспирантура, клиниктиг ординатура, дээди, ортумка тускай, профессионал-техниктиг болгаш өске-даа өөредилге албан черлерин дооскаш, хуваалда аайы-биле өске черлерге ажилдаар кылдыр хувааткан кижилерге база оларның өг-бүлелериниң кежигүннеринге оларны хүлээп ал турар бүдүрүлгелер, албан черлери, организациялар келири билек, чуртталга оран-савазын оочур чокка бээр хүлээлгелиг;

7) шын эвес шийтиргениниң түннелинде чуртталга оран-савазын ажылгаар эргезин чидирген хамаатыларга, оларның моон мурнунда – ээлеп турган чуртталга оран-савазын эгидер арга чок болган таварылгада (бажыңгы бускан азы ону капитал септелге соонда чуртталга оран-савазы эвес кылдыр эде дерээнде, хамаатының ээлеп турганы оран-савазы шуут чок болганда, чок-ла болза ооң хемчээли элээн кызырылганда, чуртталга оран-савазын хоойлу доктааткан учурмунду езугаар өске хамаатыга берипкенде болгаш ындыг чергелиг таварылгаларда).

4.5. Россия Федерациязының хоойлужудулгазында доктаадып тургускан учурмунду биле федералдык бюджеттиң акша-хөреңгилериниң күсели-биле күрүнениң чуртталга оран-сава фондузунуң бажыңнарындан оран-саваы чуртталга оран-савазының байдалдарын экижидеринге херегелдиг дараазында хамаатыларга бээр:

— дайынның инвалидтеринге, 1995 чылдың январь 12-де хүлээп алган № 5-ФЗ "Хоочуннар дугайында" Федералдыг хоойлунуң 2 чүүлүнүң 1 пунктузунда "а" – "ж" болгаш "и" адаккы пунктуларда айыттыг кижилерниң санындан Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге;

— 1995 чылдың январь 12-де хүлээп алган № 5-ФЗ "Хоочуннар дугайында" Федералдыг хоойлунуң 3 чүүлүнүң 1 пунктузунда 1-4 адаккы пунктуларда айыттыг кижилерниң санындан дайын-чаа хөделиишкениниң хоочуннарына;

— "Бүзээлеткен Ленинградтың чурттаачызынга" деп демдек-биле шаңнаткан кижилерге;

— өлген дайын инвалидтериниң, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилериниң, дайын-чаа хөделиишкениниң хоочуннарының өг-бүлелериниң күш-ажыл кылыр шинээ чок, азыракчының азыралына турган болгаш азыракчызын чидирген дээш пенсия ап турар (ону алыр эргелиг) кежигүннеринге;

— Чернобыль АЭС-ке болган хай-халаптың түннелинде радиацияның салдарына алыскан хамаатыларга, а тодаргайлаарга, херелденишкени аарына, өске-даа аарыгларга таварышкан азы оларны аарып эрттирген хамаатыларга, Чернобыль хай-халавының уржуундан инвалид болганнарга, Чернобыль АЭС-ке болган хай-халаптың уржуктарын чайладырынга киришкеннерге, хай-халап болган девискээрден ырадыр көжүргөнгө база өскээр көжүрүлгө девискээринден өскээр көжүрткөнгө (өскээр көжүртүп турарларга) болгаш доктаамал чурттаары-биле өске оран-саваже көшкөн өг-бүлениң күш-

ажыл кылыр шинээ чок кежигүннеринге (бир эвес өскээр көжүргөнгө түннелинде чуртталга оран-савазын экижидери эрге-жок чугула апарганда).

4.6. Бо Дүрүмнүң 4.5 пунктузунда айыттыг болгаш 2005 чылдың январь 1-ге чедир учетка туруп алган чуртталга оран-савазын экижидеринге херегелдиг хамаатыларны Россия Федерациязының Чазааның доктаадып тургусканы учурмунду езугаар бажың-балгат-биле хандыраар.

4.7. Дайын инвалидтерин, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилерин, дайын-чаа хөделиишкениниң хоочуннарын болгаш оларның өг-бүлелериниң кежигүннерин, "Бүзээлеткен Ленинградтың чурттаачызынга" деп демдек-биле шаңнаткан кижилерни, Чернобыль АЭС-ке болган хай-халаптың түннелинде радиацияның салдарына алыскан хамаатыларны, инвалидтерни болгаш чуртталга оран-савазын бирги ээлчеге алыр эргелиг азы чуртталга оран-савазын экижидеринге херегелдиг, учетка 2005 чылдың январь 1-ниң соонда туруп алган инвалид уругларлыг өг-бүлелерни учетка тургузарын болгаш бажың-балгат-биле хандыраары Россия Федерациязының чуртталга хоойлужудулгазынга дүүштүр боттандыраар.

5. Чурттаар оран-саваы бээриниң учурму

5.1. Чылдың-на төлээлеткен орган азы комиссия күрүнениң чуртталга оран-сава фондузунуң бажыңнарындан чуртталга шөлүн үлөп-хуваарының бадылаттыг планында дүүштүр агар чылда оочур езугаар чуртталга шөлүн бээр көрдүнүп турар хамаатыларның даңзызын тургузар. Чуртталга оран-савазын бээриниң дугайында даңзыларны ниитиниң кичээнгейинге азар.

5.2. Хамаатыларны соңгаарладышкын чокка таарыштыр көжүрери эргежок чугула апарган таварылгаларны (бойдуштуң айыыл-халавы-биле холбаштыр, буступ дүжериниң айылында келген бажыңнардан (чуртталга оран-савазындан), бузур көрдүнүп бажың-балгаттан болгаш ындыг чергелиг) санаваска, а ол ышкаш күштүг хоойлужудулгада көрдүнгөн өске таварылгалардан аңгыда, учетта турбайн турар хамаатыларга чуртталга оран-савазын бээр болдурбас.

5.3. Чуртталга оран-савазын бээриниң мурнунда хамаатылар төлээлеткен органга азы комиссияга тус-тузунда бо дүрүмнүң 3.4 пунктузунда көрдүнүп документилерни, а ол ышкаш чуртталга оран-савазын алганының соонда ооң мурнунда ээлеп турганы чуртталга шөлүн хостап бээриниң дугайында өг-бүлениң назы-хар четкен кежигүннериниң бижимел хүлээлгезин кириер.

5.4. Чуртталга оран-савазын бээриниң мурнунда төлээлеткен орган азы комиссия оочурда турар кижиги бүрүзүнүң чуртталга байдалдарын дагын катап хынаар болгаш көжүрүп кириери-биле чуртталга оран-савазын бээриниң дугайында саналды Тыва Республиканың Чазаанга кириер.

Чуртталга оран-савазының байдалдарын экижидеринге херегелдиг, күрүнениң чуртталга оран-сава фондузунуң бажыңнарында чуртталга оран-савазын көжүп кирери-биле оочурда турар хамаатыларның даңзызын Тыва Республиканың Чазаа бадылаар.

5.5. Хамаатыларга берип турар чуртталга оран-савазы чаагайжыттыг болгаш доктаадып тургускан санитарлыг болгаш техниктиг негелделерге дүүшкөн болур учурлуг.

Хамаатыларга берип турар оран-саваы шөлү Тыва Республиканың Чазааның доктаадып тургусканы эң адаккы хемчээлге дең чуртталга оран-савазының социал норма-чижээнден эвээш болбас учурлуг. Тыва Республиканың Чазаа ук хемчээлди чуртталга оран-савазы-биле хандырылганың чедип алдыгач денелин, өг-бүлениң составын, социал ажылгалды чуртталга фондузунда ажылаттынып турар чуртталга оран-савазының хевирлерин болгаш өске-даа факторларны барымдаалап тургаш тургузар.

5.6. Чуртталга оран-савазын берип тура, ашак-кадайдан аңгыда, чаңгыс өрээлге тос хардан өрү назылыг ийи аңгы хиндиктиг кижилерни чурттадырын болдурбас.

Чуртталга оран-савазын бээриниң кадыының байдалын болгаш өске-даа кичээнгейге алыры чугула байдалдарны өөренип көрүп тургаш бээр.

Бодунуң хемчээли чаңгыс өг-бүледен хөй өг-бүлө чурттаарына доктааттыг санитарлыг негелделерни хандыраары турар квартираларже ийи азы оон хөй өг-бүлелерни кири көжүрбес.

5.7. Чуртталга бажың-балгаттарын күрүнениң комиссиялары ажылгалга

хүлээп алганының соонда чуртталга оран-савазын алган хамаатылар ону 30 хонуктан хөй эвес хуусаада ээлээн турар учурлуг. Хамаатыларның үнүп чорутканының түннелинде хосталган чуртталга оран-савазын ээлээриниң хуусааы база шак ындыг.

5.8. Күрүнениң чуртталга фондузунуң бажыңнарындан оран-сава алган хамаатылар моон мурнунда социал хөлезилел керээзи-биле ээлеп турганы чуртталга оран-савазын хостаар хүлээлгелиг.

6. Ордерлерни долдуарының болгаш тыпсырының учурму

6.1. Күрүнениң чуртталга фондузунуң бажыңнарындан чуртталга оран-савазын социал хөлезилел керээзи-биле бээриниң дугайында шийтирге үндезилеп, тус чер бот-башкарылганың органы хамаатыга ордерни тыпсыр, ол болза берген оран-саваже көжүп киреринге кара чаңгыс барымдаа болур. Чуртталга оран-савазын алган хамааты аңаа ордерни тывыспаанда ынаар көжүп кирер эрге чок.

6.2. Чуртталга оран-савазын көжүп киреринге ордерлерни чүглө чуртталга оран-савазын бээриниң дугайында шийтирге дүүштүр тыпсыр. Ордерни чүглө херек кырында хостуг чуртталга оран-савазынга бээр.

6.3. Ордерни чуртталга оран-савазын ап турар хамаатының бодунда, азы ховар таварылгаларда, доктаадып тургускан учурмунду езугаар шынзыткан бүзүредиг бижик-биле өске кижиге тыпсыр.

Ордерни ап турда, өг-бүлениң ордерже кири бижиткен бүгү кежигүннериниң паспорттарын (төрүтүнгениниң дугайында херечилелдерин) азы ону солуп турар өске документилерни, а ол ышкаш өг-бүлениң назы-хар четкен бүгү кежигүннериниң берип турар оран-саваже көжөргө бижимел чөпшээрелин көргүзөр.

6.4. Чуртталга оран-савазын көжүп киреринге ордерни тыпсырын дараазында таварылгаларда ара соксадыр:

кажан өг-бүлениң херек кырында составы чуртталга оран-савазын бээриниң дугайында шийтирге айыттыг сан-медээге дүүшпээнде;

чуртталга оран-савазын бээриниң дугайында айтырыгы шийтирилээринге салдар чедирген өске-даа байдалдар илерээнде.

6.5. Берген оран-саваже көжүп киргенде ордерни чуртталга-ажылгал организациязынга дуjaar, ону аңаа шыңгыы отчеттуг документ кылдыр шыгжаар.

6.6. Күрүнениң чуртталга фондузунуң бажыңнарындан чуртталга шөлүнүн норма-чижээ-биле дагын катап оран-сава алган хамаатылар чуртталга оран-савазының хөлезилелиниң керээзин чарар.

7. Ниити чуртталга черинге албанның чуртталга оран-савазын болгаш чуртталга шөлүн бээриниң учурму

7.1. Албанның чуртталга оран-савазы болза күш-ажылчы харылзааларының байдалы-биле ажилдап турар чериниң аайы-биле азы ооң чоогунга хамаатының чурттаарына көрдүнгөн оран-сава болур.

Албанның чуртталга оран-савазынга, кол нургулайында, аңгы-башка квартираларны үндүрүп бээр.

7.2. Хамаатыларга албанның чуртталга оран-савазын бээрин күштүг хоойлужудулгада доктаадып тургускан ажилдакчылар категорияларының даңзызынга дүүштүр чорудар.

7.3. Албанның чуртталга оран-савазын ук оран-саваы эргелеп-башкарып турар органнарың шийтири-биле бээр. Хүлээп алдыгач шийтирге үндезилеп, албанның чуртталга оран-савазын ордерни бээр, ол болза албанның чуртталга оран-савазын көжүп киреринге кара чаңгыс барымдаа болур.

7.4. Ордер тыпсышкынын, а ол ышкаш албанның чуртталга оран-савазын көжүп кирерин күрүнениң чуртталга фондузунуң бажыңнарында чуртталга оран-савазынга доктаадып тургускан учурмунду езугаар чорудар.

7.5. Хамаатыларның ниити чуртталга черлеринде оран-саваже көжүп киришкени күштүг хоойлужудулганың норма-чижээне дүүштүр чорудар. Өг-бүлелерге аңгы чуртталга оран-савазын бээр.

Күрүнениң чуртталга фондузунуң бажыңнарындан чуртталга оран-савазын бирги ээлчеге болгаш ээлчег чок алыр эргелиг хамаатылар ниити чуртталга черлеринге чуртталга шөлүн алырынга артыкшылдыг эргелиг болур.

7.6. Ниити чуртталга черинде чурттап турар хамаатыларны чуртталга хоойлужудулгазында доктаадып тургускан үндезинер болгаш учурмунуң үндүрөр.

ЭНЕРГЕТИКА — ДЕПШИЛГЕНИНҢ КОЛ ТЕПКИИЖИ

Ажык чугаа

Энергетика — экономиканың кол адыры. Бо чылдың календарындан көөрге, декабрь 19-та Энергетиктер хүнү деп айтылган. Ынчалза-даа Тываның энергетиктери профессионал байырлалын декабрь 22-де демдеглээр деп турар. Чүге ындыгыл? Ынчангаш бо будулгаазынныг айтырыгны тайылбырлап бээри-биле болгаш чурттуң база республикавыстың энергетика адырының бөгүнгү байдалының, даартагы хүнүнүң дугайында ажык чугааны Тыва Республиканың регионалдыг энергетика комиссиязының даргазы Мерген Кыргысович АНАЙ-ООЛ-биле кылган бис.

— Энергетиктер хүнү черле ынчаш кажан чүвөл, Мерген Кыргысович?

— Энергетиктер хүнүн декабрь айның 3-дугаар улуг-хүнде демдеглээр деп чарлык эрткен чүс чылдың 90 чылдарында, Ельцин дарга чурт баштап турда үнген чүвө. Ындыг чурумну тургузуп тура, энергетиктерден кым-даа арга-сүмө айтырбаан хире. Ынчалза-даа чурттуң-даа, республиканың-даа энергетиктери профессионал байырлалывыс декабрь 22-де деп санаар бис. Чүге дээрге ол төөгүлүг хүн — Октябрь революциязының, хамааты дайынының соонда сандараан чуртту бут кырынга тургузарынга улуг идиг берген, бүгү чуртту электрижериниң ГОЭЛРО планын хүлээп алган хүн бооп турар. Энергетиктерниң профессионал байырлал хүнүн декабрь 22-ден өскө хүнчө шилчидип чыткан политиктер моон соңгаар Энергетиктер хүнү-биле ГОЭЛРО планы харылзаалыг турбазын деп сорулга-даа салып турган болза хөңнү. Ынчалза-даа ада-өгбелеривистин, олар большевиктер, коммунистер-даа чораан болза, эки кылып каан ажил-херээн утпас болзувусса эки. ГОЭЛРО планын хүлээп алганы, амыдыралга боттандырганы совет эрге-чагырганың, коммунисттик партияның, чонувустуң бир улуг чедишкени деп санаар мен. ГОЭЛРО планының ачызында бис ам бо хүннерде чылыг-чырык байдалда ажылдап, амыдырал чоруурувус-даа ол. Бөгүнгү энергетиканың таваан салган хүн — декабрь 22 — Энергетиктер хүнү.

— ГОЭЛРО планындан эгелээш улуг ССРЭ буурап дүшкүже чедир энергетика дыкала сайзырап келгени шын. ДнепротЭС-тен эгелээш Саян-Шушенск ГЭС-ке чедир тудугларны санаарга безин четчир. Ам бо хүннерде Россияда совет үеде ышкаш энергетика тудуглары туттунуп турар бе, Мерген Кыргысович?

— Ыраккы Чөөн чүкте Бурей гидроэлектростанциязының баштайгы агрегаттарын бо сөөлгү чылдарда, 10-15 чыл иштинде таптаашкын соонда, ажыглалга киригенинден өскөдө, чуртта улуг энергетика тудуу чорбайн турар. Ленинград областа “Соңгу-Барыын чылыг электростанциязын” даштыкы чээлилер-биле туткаш, ажыглалга киригенин база демдеглеп болур-ла харын. Ынчалза-даа даштыкыдан акша-биле туткан болгаш ооң ээлери база даштыкыдан боорга, ону долузу-биле чуртувустуң энергетиказының чедишкени деп санап шыдавастыр мен.

— Совет үе-биле деңнээр болза амгы Россияда энергетика езулуг-ла таптаашкында деп болур ышкыжыл. Энергетиканы бурунгаар сайзыратпас болза, экономика-даа кайын ниитизи-биле сайзыраар деп. Бөгүнгү байдалдан уштунуп үнериниң талазы-биле кандыг хемчеглер ап турарыл? Ол дугайында, тускай эртемниг специалист кижжи болгай силер, тодаргай тайылбырлап бээр силер бе?

— Совет үе-биле деңнээр болза амгы Россияда энергетика езулуг-ла таптаашкында деп болур ышкыжыл. Энергетиканы бурунгаар сайзыратпас болза, экономика-даа кайын ниитизи-биле сайзыраар деп. Бөгүнгү байдалдан уштунуп үнериниң талазы-биле кандыг хемчеглер ап турарыл? Ол дугайында, тускай эртемниг специалист кижжи болгай силер, тодаргай тайылбырлап бээр силер бе?

— Чурттуң энергетика адыры, ылаңгыя электростанциязының кол фондурлары — станциялар, подстанциялар, электри шугумнары аажок эргижиреп-сандараан, ам оларны капиталдыг септээр, модернизастаар болгаш оларның орнунга чаа тудуг тутпас болза, чурт бурунгаар сайзырап шыдавас деп чүвени Россияның Президентизи В.В.Путин, Россияның Чазаа, Күрүне Думазы билип турары эки. Ынчангаш эрткен, 2003 чылда, электроэнергетикага реформалар чорударының дугайында бөлүк федералдыг хоойлуларны хүлээп алган. Ам ол хоойлуларның негелдезин езугаар болгаш оларга дүүштүр чурттуң электроэнергетикасында реформалар эгелей берген.

Реформаның кол утказы — электроэнергетикаже совет үелерде ышкаш күрүнениң хөй капитал салышкынын углап тургаш, хөй электростанциялар, электри шугумнарын тудар арга чок болганда электроэнергетикаже иштикиден болгаш даштыкыдан хууда база күрүнөдөн эвес инвестицияларны чыырты тудуш шингээдири.

Түңнелинде электроэнергетиканың кол фондурлары ол кириген инвестициялар-биле болгаш боду-

нун ажылдап алган акша-хөреңгизи-биле долузу-биле чаартынар деп санап турар.

Реформаның кол идеологу болгаш чорудукчузу “Россияның чаңгыс аай энергетика системазы” РАН-ның баштаар чериниң даргазы, хөйге билдингир Анатолий Чубайс.

— Чубайс дарганы бистиң чонувус эки билир. Ооң дугайында эки сөс сөглээр кижжи ховар-ла боор. Чүге дээрге ооң удуртулгазы-биле Россияга болган хуужудулганың түңнелинде чонунуң хөй кезии ядараан, а каш-ла санныг “олигархтар” деп адаарывыс сайгарлыкчылар чурттуң казы-мал байлаан садып байып-ла турарын билир бис. Ол ам энергетиканы реформалаанының соонда чүү-ле болур ирги?

— Байырлал, Чаа чыл бүдүүзүнде-даа болза шынын чугаалап берейн. Чаш уругларга дун бетинде коргунчуг тоол чугаалаары ышкаш-тыр дей бербес боор силер.

Бо-ла бүгү энергетикада реформалар база-ла, алызы барып, электростанцияларның хуужудулгазы болгаш электри энергиязының өртектерин хостуг салыптарывыс-биле доостур чүвө-дир ийин. Бөгүн электри энергиязының оруун көөр болза мындыг: баштай электростанцияларга (чылыг, атом болгаш суг-биле ажылдаар) ону бүдүрер, оон ону аңгы-аңгы күчүлүг электри шугумнары, подстанциялар дамчыштыр хереглекчилерге чедирер, ол бүгүнү төпчүткен диспетчер системазы удуртуп-баштаар, өйлээр. Эң сөөлүнде электри энергиязын чонга болгаш өске-даа хереглекчилерге садары. Реформаның түңнелинде электрини бүдүрүп турар станциялар болгаш ону хереглекчилерге садып турар компаниялар долузу-биле хуужудулгаже кире бээр. Күрүнениң “Росэнерго-

тургузуп орап өртектеривис аажок чингелделиг деп көстүрү чугаажок.

2007 чылдан эгелеп Регионалдыг энергетика комиссиязының, тарифтер талазы-биле Федералдыг албанның ажылы эвээжээр.

Ынчан ам бо хүннерде “Анай-оол ам база чырык-чылыг өртээ өстүрген-дир” деп шыжыгып орап улус бөгүнгү өртектерни сактып, “хөй-ле Анай-оолду шүгүмчүлөп чораан-дыр бис” дизе хөңнү.

— Электри энергиязының өртектерин реформа түңнелинде хостуг салыптар дидиңер. Чырык, чылыг өртээңче күш четпес чон бергедээр-ледир. Мындыг байдалда чонга чүнү сүмелээр силер, Мерген Кыргысович? Азы лаалар белеткээр болза эки эвеспе? Даштын 21 чүс чыл турда, энергетикага реформа түңнелинде чылыг, чырык чок артар болза берге-дир аа?

— Рынок экономиказынче кирген соонда “халас чүвө чок” деп билир бис. Электри, чылыг дээш төлевес болза, ылап-ла лаа-биле-даа чурттаарын хереглекчи боду билир апаар. А чединмес өгбүлелерге күрүне дузалаар — электри, чылыг болгаш өске-даа коммунал ачы-дуза дээш субсидияларны бээр. Ам ону чүгле хоорайда эвес, көдээде чон база канчаар алырын билип ап, оларның дузазы-биле энергетиктер-биле санажырын өөренип алыр болза эки. Соң даарта өртектер талыя бээр, чон субсидия алырын билбес, ону ажылгаарын чедип албаан боор болза, ылап-ла берге. Оон ыңай бистиң республиканың бюджетиниң боттуг орулгазы эвээш болганда субсидия бээр акша-хөреңгини төптен, федералдыг бюджеттен камгалап аар болганда, 2005-2006 чылдарда ооң баазанын бедидип камгалап аары-биле 2005-2006

генерация” ААН апаар. Ортумак болгаш оон куду күчүлүг электри шугумнарының, подстанцияларның баазанында “Тыва электри четкилери” деп ААН турар. Оон электри энергиязын чонга болгаш өске-даа хереглекчилерге садып турар “Тываэнергохандырылга” деп ААН ам Денисов дарганың удуртуп ораары энергохандырылга баазанынга турар. “Тувкоммун-энергонун” электри четкилериниң, подстанцияларының баазанынга база бир бүдүрүлгө катап тургустунар. Ол дугайында тускай Чазак доктаалы хүлээп алдынган. Ол план боттандырыг кырында.

Тыва Республиканың Чазаа, ооң Даргазы Ш.Д.Ооржак энергетикада эгелей берген реформалар чонга ажыктыг болзун дээш, ооң кадыг-берге талаларын эвээжедир дээш бүгү-ле хемчеглерин алыр дээрзинге чигзиниг турбас ужурулуг.

— Байырлалыңар таваарыштыр эгелеп алган чугаавыс элээн ханылай берди. Реформалар талазы-биле айтырыг белең эвес, кончуг нарын, чонга-даа ооң уржуктары аар-берге боору билдинип келди. Ынчангаш бо талазы-биле чонга тайылбыр ажылын “Шынга” уламчылаарын дилээр-дир бис, Мерген Кыргысович. Түңнелинде энергетик ажил-амыдыралыңардан солун чугаадан номчукчуларга сонугадыр силер бе?

— Тывызык: “Алгы-кышкы ужул чоруур, аспактарлыг — куш эвес”... Кым-дыр? Чагыдан барып ушкан электромонтер-дур.

Чогум бодум чагы кырынче чаңгыс эвес үнүп чораан-даа болзумза, ол тывызыкта ышкаш ушпаан мен. Тываның баштайгы Президентизи, ам Чазак Даргазы Шериг-оол Дизижинович Ооржак-биле Чаа-Хөлдүн Шанчыга чагы

бажынга оргаш таныжып алганым солун болган. Ол эрткен чүс чылдың 80 чылдарының эгези, “Найырал” совхозка аныяк специалист, улуг инженер-электрик бооп ажылдап эгелээн үем турган. Даргавыс ынчан улуг (амгы Улуг-Хем, Чаа-Хөл кожууннар, Чеди-Хөлдүн Акталдан тургустунган) Улуг-Хем районунун партия райкомунун бирги секретары, ам болза кожуун чагырыкчызы турган.

Ынчан-на энергетика талазы-биле специалисттерден артык эртем-билиглиг, дуржулгалыг дарга-дыр деп билген мен. Ам бо хүннерде ооң удуртулгазы-биле база катап энергетикаже эглип келген ажылдап чоруурум бо. Алыс үзел-бодалым — төрөөн Тывавыс энергетиказын 21 чүс чылдың негелделеринге дүүштүр бурунгаар депшидери, Тыва электри энергиязын соңгаартан садып ап эвес, а соңгаарже, Моолче, Барыын Кыдатче садып-саарып турар апаарын чедип алыры.

— Ажыктыг, солун, ажык чугааңар дээш улуу-биле четтирдивис, Мерген Кыргысович. Байырлалыңар болгаш үнүп орап Дагаа чылы-биле Силерге, коллективичерге бүгүдээ экини күзедивис!

— Улуу-биле четтирдим. Силерге база экини күзедим.

Алыс үзел-бодалым — төрөөн Тывавыс энергетиказын 21 чүс чылдың негелдеринге дүүштүр бурунгаар депшидери, Тыва электри энергиязын соңгаартан садып ап эвес, а соңгаарже, Моолче, Барыын Кыдатче садып-саарып турар апаарын чедип алыры.

атом” концернинге хамааржыр атомнуг электростанциялар долузу-биле күрүнени бооп артып каар. Гидроэлектростанцияларның акцияларның контролдуг хуузун (51%) амдыызында күрүне база бодунга арттырып аар. Чылыг электри станциялары долузу-биле хуужуттунар.

Улуг күчүлүг электри шугумнары, подстанциялар база күрүнени бооп артып каар. Төпчүткен диспетчер системазы база.

Ынчан кээрге күрүне электрини бүдүрүп турар электростанцияларның болгаш ону хереглекчилерге садып-саарып турар өртек-үнезин өйлөп тургуспас, ону рынок чижилгези билир.

Өске бараан-сараан өртектерин күрүне 1992 чылдың январь 1-де хостуг салыпкан болза, электри энергиязының өртектерин 2007 чылдан эгелеп сула салыптар деп турар. Ынчан бөгүнгү өйлөп-

чылдарда электро, чылыг өртектерин рынок өртектеринге бар шаа-биле чоокшуладыр болза эки деп санаар мен. Ол мээң хууда бодалым-дыр. Ынчалза-даа бис Федералдыг Чазактын, Тыва Республиканың Чазааның тускай доктааткан өртектеринден ажыр өртек тургузуп шыдавас бис.

Өртектерни бо хүннү бодап, чон мурнунга эки бооп көстүр дээш куду денелге тудуп алгаш ораарга, “Тувкоммунэнерго” бүдүрүлгези ышкаш буурай бээр айыыл бар дээрзин база утпаза эки.

— “Тувкоммунэнерго” бүдүрүлгези буураан соонда Тывада “Тываэнерго” ААН кара чаңгыс улуг энергия хандырыкчызы бүдүрүлгө бооп артык. Реформа соонда “Тываэнерго”-биле чүү болурул?

— “Тываэнерго” баазанынга 3 бүдүрүлгө ажыттынар. Бирээде, Кызылдың ЧЭТ “Тыва-

КАРА-ХӨЛДҮН ДЕЛГЕМНЕРИНИН

Кайгамчыктыг чараш бойдус чурумалдыг, аңы-меңи, балык, кужу, кат, тооруу, эм үңүштери, мал-маганы, машина-балгады элбек, бергелерге торулбас, кыш-ажылчы чоннуг Бай-Тайганың Кара-Хөл сумузу төптөн ырак, озалааш, чедери берге, кадыр-берт оруктарлыг девискээрде туруп турар. «Шын» солунуң бөлүк ажылдакчылары республиканың бо ырак булуңунга баргаш, ажил-ижи, амыдыралы-биле чоок таныжар аргалыг болдуvus.

Янзы-бүрү каас-шиник ыштар үңген, долгандыр бедик дагларга хүрээлеткен Дасы-Хемниң аксында, Алаш хемниң иштинде Кара-Хөл суурга келдивис. Каш чылдар мурнунда турганынга бодаарга, суур улгаткан, чаа бажыңнар немешкен, кудумчуларын чагайжыткан, бажыңнарынның херимнерин агарты чуайлаан, ынчангаш аян-шинчи кирген. Мында ортумак школа, интернат, ийи уруглар сады, Культура бажыңы, хлеб быжыраар чер, чунар-бажың, участок эмнелгези, магазинер болгаш өске-даа албан черлери бар. Бо ырак тайгада суурда Кызыл хоорайда-биле дөмей-ле электри дүн-хүн чок чырып турар. Бо бүгү сумунуң чурттакчы чонунуң ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп турар.

КИЖИ БҮРҮЗҮНГЕ ЧЕТЧИР

Кара-Хөл сумузуңун девискээринде бүгү-ле ажилды удуртуп турар чагырга даргазы Долбан-кыс Данововна Хертектиң ажылдаар кабинетинге киргеш, сумунуң чурттакчы чонунуң амыдыралын, ажил-ижин таныжары-выска, ооң бодунуң онаашкан херээн эки билири сан-чурагаларны, чижектерни саазын-даа көрбейн, илдик чокка адал ора-рындан илден болду. Чоннуң яды-түрөңги амыдыралын дүрген ажып эртер талазы-биле В.В. Путинниң салган сорулгазын күүседир дээш чүнү кылып турарынга хамаарышкан чугааны кылдывыс.

Суму даргазы Д.Д.Хертек.

Сумунуң чурттакчы чонунуң социал паспортун тургускаш, өг-бүлелерниң амыдыралының байдалын баштай тодораткан. Орта үндөзилеп алгаш, чоннуң амыдыралын экижидериниң программалыг хемчеглерин кылган болду. Девискээрге 4002 өреге бар, оларның иштинде 8 өг-бүлениң амыдыралы чедимес болган. 1658 чурттакчы чондан 362 кижы ажил чок, ооң иштинден 50 кижы күрү-нен дузаламчы акшаны ап турар. Малдың баш санын өстүреринче, картофель, ногаалар аймаа тарырырчы сагышты суму чагырга-зы салгаш, тодаргай хемчеглерни алган, ооң түннели чогу-мчалыг болуп турар. Янзы-бүрү малды азырап, оларның баш санын өстүргеш, продуктуларын сайгаргаш, тодуг-догаа чурттап ораптар сөөлгү чылдарда суму-да көвүдээн. Шак ыңдыг араттарга Анаң-оол, Алдын-кыс, Танов Хертектер, Любовь Адыг, Лариса Иргит, Иван Доржу, Артем Монгуш болгаш өскелер-даа хамааржыр. Чурттакчы чон амгы үеде 3600 ажыг баш бода, 27 муң баш хире шээр малдыг, моон алырга суму-да малдың баш саны эвээш эвес, ыңдыг-даа болза 24 өг-бүле мал азыраайын турар. Бо чылын 98 өг-бүле, школа, ийи уруглар садиги картофель, бо черге үнүп болур хире ногаалар аймаан тараан. Картофельдин дүжүдү чүгээр болган, ниитизи-биле 18 тоннаны

ажаап алган, ыңдыг-даа болза чоннуң хереглелинге ол четпес болганындан өске черлерден садып ап турар.

Ажыл чоктарны ажил-биле хандыраар дээш суму чагырга-зының ап турар хемчеглери кончук таарымчалыг. Дыка хөй кижы хөй-ниити ажылында хаара туттунган, ажыктыг чүүлдерни кылып турар. Ажыл чоктардан тургустунган ийи бригада сумунуң 140 инвалидинге, хоочунунга одаар ыяшты белеткеп берген. Сезон аайы-биле хөй кыргыыр, сиген белеткээр, кургаг мыйыстар чыыр, балыктаар, кат-таар, тооруктаар, согуналаар, аң-наар, киштээр, диңнээр болгаш өске-даа ажилдарны кылырынче ажил чоктарны хаара тудар хемчеглерни чылдың-на ап турарындан чон аңаа шуут чаңчыга берген. Кайы-бир ажилды кылып хуусаазы келирге-ле, ону кылып чоруптар болу берген. Кара-Хөлде мал-маган, аң-мең, балык, кат, тоорук, ыяш болгаш өске-даа амыдыралга ажыктыг чүүлдер элбек болганындан чылдың кайы-даа үезинде кижы бүрүзүнге ажил четчир, бодун-на шыдаар болзуңа, чүнү-даа кылып болур сен, хөй орулганы кирип алыр. Ажыл-ишчи кижилер артыкшылдыг балыкты тудуп, киш-кулаан, инекар-раан, мөөгүнү, тоорукту чыып алырга оларны Ак-Довуракка, Кызыл-Мажалыкка болгаш өске-даа черлерге садарынга суму чагырга-зы дузалап, машина-зы-биле сөөртүп чедирип турар. Бо күзүн девискээрге диң элбек болган, аңчыларның олчазы хөй болган, ооң сан-түнү амдызында үнмээн болду. Суму чагырга-зының ап турар хемчеглериниң ачызында кара-хөлчүлөр рынок экономиказының негелделеринге дүүштүр ажил-чорудулгазын эде тургускан, боттарын боттары хандырынар дээш кызымак, тывыңгыр ажилдап турарындан амыдыралы мурнуку чылдардан дыка экижээн. Маңаа чаңгыс чижекте кирирге-ле, кол бадыт-кал болур. Сумуда амгы үеде 152 янзы-бүрү марканың чиик болгаш чүк машиналары бар, ол дээр-ге байып турарының херечизи-дир.

Сумунуң чурттакчыларының аш-чем болгаш үлетпүр бараан-нары-биле хандырылганы хоорай-лардан дудак чок деп хөөрөм чокка чугаалап болур мен деп, Долбан-кыс Данововна дыңнатты. Шынап-ла, ыңдыг чорду. Суурда кожноң бир, хуу беш магазин бар, оларда чугула херектиг барааннар колдуунда бар. Кым кандыг улуг өртектиг бараанны хереглай-дир, чагыгны сайгарлык-чыларга кирирге, сөөртүп эккеп бээр. Сумунуң албан черлери кышка эки белеткенген, одаар 470 тонна хөмүр-дажының чүгле чартыын сөөртүп алганы четпес. Кыжын аргыжар орук экижирге, ооң сөөртүлгезин уламчылаар.

Кара-Хөл суму чагырга-зының

ажыл-чорудулгазы-биле таныш-каш, ооң даргазы Долбан-кыс Данововна, социал айтырылгар харыылаар дарганың оралакчызы Чойганмаа Өпеновна Хертек чурттакчы чоннуң амыдыралын экижидер дээш кызымак ажилдап турар деп түннелди үндүрдүвүс.

ТР-ниң Чазаа, ооң Даргазы Ш.Д. Ооржак Кара-Хөл сумузуңун бурунгаар хөгжүлдезинче док-таамал сагыш салып турарынга, ылаңгыя эрткен кыжын улуг хар чагганда, боттук дузаны чедир-генинге суму даргазы Д.Д. Хертек кара-хөлчүлөрүн өмүнээзинден өөрүп четтиргенин илереткен. Кара-Хөл сумузуңун чурттакчы чону орта хары кылдыр респу-бликаның социал экономиказын хөгжүдөр херекке боттарының үлүүн киририн ол бүзүрөткен.

МАЛДЫГА — ТОДУГ-ДОГАА

Суму «Кара-Хөл» муниципалдыг каттышкан бүдүрүлгени тургускаш, директорунга У.А. Иргитти томуйлаан. Хып дээн аныяк удуртукчу-биле ужураш-каш, ажил-агының байдалын тыныштывыс. Бүдүрүлгениң экон-омиказының кол адыры — мал ажылы, ынчангаш директор албан-хүлээлгезин күүседип кирген

Директор У.А. Иргит.

дораан-на мал ажылында байдалдың бүгү талалыг анализин кылган, чедер-четпестерни иле-реткеш, кандыг айтырылгарже кичээңгей салырын тодораткан болду. Малдың учет-отчеду дыка сандаргай болган, бирги ээлчегде ону чурумчуткан.

— Малывыс бажы хөй, оларның бээр продуктулары элбек болур болза, ынчан тодуг-догаа, каас-коча чурттаар бис. Ону барымдаалааш, малдың баш санын өстүреринче кол сагышты салдывыс — деп, Ужар-оол Алек-сандрович чугаалады. Ону боттан-дыраар дээштиг хемчеглерни ал-ган. Малдың шын учедун тургус-каш, бодунуң херээңге бердинген, кежээ, ак сеткилдиг кадарчы-ларда оларны быжылгаан. Кыш-тын соогу, чайның изин дивейн, дүн-хүн чок амыр-дыжын бода-вайн, ниитиниң херээңге бараан болуп чоруур малчыннарның ажилдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургу-зарыныч кичээңгейни салган. Малчыннар шалың азы акша-көпеек албайн турар, ону төлээр хөреңги амдызында бүдүрүл-геде чок. Ажыл төлөвиринге ди-рекция янзы-бүрү продуктуларны, малды кадарчыларга берип турза-даа, ол малчыннарның сагыш-сеткилинге четпейн турар, ону экижидер хемчеглерни алыры көрдүнгөн.

Эрткен кыжын сумунуң девискээринге улуг хар чагганындан мал чудаан, чидириг элээн болган-да болза, ажил-агының мал-чыннары кызымак ажилдаан түннелинде, бо чылын көргүзүлгөр чүгээр болган. Сарлыкчы Алексей Иргит, шээр мал кадарчылары Людмила Сарыглар, Ужар-оол Хертек, Март-оол Калинин оол олар малдың чаш төлүн хөйүнү камгалап алган.

Бо кыжын Кара-Хөлдүн девис-

Кара-Хөл суур.

кээринде хар чуга, соок чок болганындан бүдүрүлгениң 15 коданында 298 баш сарлыгы, 2 муң ажыг шээр малы хур кыштап турар. Мал чеминге хереглээр-биле 250 тонна сингени, 30 тонна көк-суланы белеткеп алган. Оорлаар чоруктун, бөрүнүң бо черде көвүдээни бүдүрүлгеге, хуу кижилерге улуг когаралды чеди-

Сарлык кадарчызы
А.Д. Иргит.

рип турарын барымдаалааш, орта удур демиселди күштелдирген. Бир бөрү өлүргөн кижиге хөйүнү бээрин дирекция доктааткан. Ынчангаш аңчылар болгаш өске-даа кижилер бөрүлери узуткаар херекте хаара туттунган. Манчын-оол Хертек алды бөрүнү хораннап өлүргөш, өскелерге үлегерин көргүскөн. Мал оорлары-биле демиселди директор боду удуртуп турар, мал оорлаар деп чораан элээн каш кижилерни олар туткан.

Бүдүрүлгениң дирекциясы тус черге тааржыр биче бүдүрүлгелери ажиткаш, орулганы кирип алыр хемчеглерни ап турар. Пилорамага хуу кижилерниң ыяжын дилип бергеш, эвээш-биче-даа болза, акша-көпеекти ажил-дап ап эгелээн. Балыкчылар бригадазын тургузарын планда кириген.

Кара-Хөлге бода болгаш шээр малды хөйү-биле өстүргөш, олардан элбек продуктуларны ап болурун бүгү-ле аргалары, курлавырлары бар. Ынчангаш ону

Малчыннар Чодураа биле Ужар-оол Хертектер.

боттандырырынче бүдүрүлгениң дирекциясы, малчыннар ажил-чорудулгазын угландырган ажил-дап турар деп, директор Ужар-оол Александрович Хертек түннелинде чугаалады.

МАЛЧЫННАР ТУРА-СОРУКТУГ

Кара-Хөлге чоруп тургаш, каттышкан бүдүрүлгениң элээн каш малчыннарынга ужуражып, оларның ажил-ижин, амыдыралын сонургадывыс. Олар, бирги ээл-чегде, чаа тургустунган бүдүрүлге, ооң директору Ужар-оол Иргит мал ажылын хөгжүдөрүнче, мал-

чыннарның амыдырал-чуртталга-зынче чогуур кичээңгейни салып эгелээни демдеглээр болдулар. Ындыг болганда онаашкан хере-кти ээ-харысалгалыг, ак сет-килдиг күүседир дээш ажилдаар хүлээлгелин чугаалап турдулар. Даспыда дуржулгалыг сарлык кадарчызы Алексей Иргитке ужу-ражырывыска, «Чаа бүдүрүлге, чаа директор малдың баш санын өстүреринче езулуг сагышты салып эгеледи, ол сагыш-сеткилге өөрүнчүг-дур, ажил-ишче тура-сорук кириди. Мал хөй-ле болур болза, амыдыралывыс экижири, маңаа боттарывыстың үлүүвүс кириер дээш ажилдаар хүлээл-гелиг бис» деп чугаалап турду.

Кайгамчыктыг чараш бойдус чурумалдыг Кара-Хөлдүн шуут кыдыында Кастыг-Хөл-Аксында кыштап орап аныяк малчыннар Чодураа биле Ужар-оол Херте-терниң аалынга бардывыс. Бре-зент-биле шып каан манган ак өг, ооң чанында хуузууда УАЗ-зы турар болду. Моон алырга-ла бай чурттап, эки ажилдап турары илден. Өг-бүле чүгле үш чыл хөй кадарып турар-даа болза, ажил-ишчинин көргүскөн. Бо чылын чүс баш төрүүр хөйдан 75 хураганы менди доруктурган. Чодураа биле Ужар-оол кайгызы-даа кончук чугаакыр, эрестиг улус болду, кара чажындан мал аразынга өскөн болгаш ону ажаарының чагыттарын билер. Орук-чырин берге, кадыр-берт черге чайын, кыжын малды канчаар кадарып, өстүрүп турарының дугайында хөйүнү билип алдывыс. Оон аңгыда Кара-Хөлдүн чараш бойдузуңун, байлактарының талазы-биле база чугаалап бергенер. Кончук-ла байлак оран-дыр, ында чурттап чоруур кижы бай, тодуг-догаа амыдыравайн канчаар. Ол чүгле кижиниң ажил-ишчинден, эрестинден хамааржыр деп билдирис. Бо аныяк малчыннар ыңдылгарга хамааржыр чорду. Оларның хою хур кыштап турар, келир чазын чаш хураган бүрүзүн менди алы-рынга бүзүрөлдиг. Малчыннарның ажил төлөвирин экижидеринче

сагыш салыры чугула болу берген деп саналды бүдүрүлгениң дирек-циязынга аныяк малчыннар кири-ген.

Чараш бойдус чурумалдыг, эгээртинмес байлактыг Кара-Хөлдүн делгемнеринде ажилдап, чурттап турар кара-хөлчүлөрүнүң ажил-ижин, амыдыралын допчузу-биле бижириге мындыг-дыр. Олар девискээриниң экономиказын, социал адырын бурунгаар хөг-жүдөр, чурттакчы чоннуң амыды-ралын экижидер дээш ажилдап турарлар. Кара-хөлчүлөрүнүң ажил-ижи бүдүнгүр, чоруу чогуң-гур, оруу ак болзун.

Таан-оол ХЕРТЕК.
Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ
тырттырган чуруктары.

Эдуард МИЖИТ: уран чүүл — нийтиледдин кол айтырыгларынын бирээзи

Российжи-даа, республиканың-даа, черле ынчаш бүгү делегейниң кайы-даа чурттарының массалыг информация чепсектеринге культура болгаш уран чүүл ажилдакчыларындан нийтилед амыдыралына, социал айтырыгларга азы политикага хамаарышкан айтырыгларны салып, оларның бодалы-биле чонну таныштырып турар. Оларның ол бүгүге хамаарышкан бодалдары, сөс-домаа, туружу-биле таныжып алыры кымга-даа солун болбайн канчаар. Ынчангаш мындыг бодал-биле шүлүкчү, прозачы, драматург, эссеист Эдуард Мижитке ужуражып четтим.

Ол мени чылыг-чымчак уткуп хүлээп алгаш: “Менче кичээнгей салганыңар дээш четтирдим. Харьылап шыдаар айтырыгларымга шыдаар шаам-биле, күзелдним-биле харыылап бээрин кызыдар мен” деп чугаалады.

Чугааны чогаалчының шиилеринден эгелеп алдым.

— Тыва сценага салдынган “Кым сен, Сүбедей-маадыр?”, “Кара-Дагның казыргызы” база ам-даа тургустунмаан “Күлтегин” деп төөгүлүг шиилерниң автору-ла болгай силер. Оларны кандыг сорулга-биле, чүнү чугаалаксаан бодал-биле бижээн силер?

— Тыва улустун “Төөгү билбес кижилер” деп, чугаазы бар. Бирээде, кандыг-даа чоннун төөгү дээрге ук чоннун сагыш-сеткилин, культуразының, амыдыралга туружунун дазылы-дыр. Оон аңгыда эрткен үениң төөгү амгы болгаш келир үеде чуртталгага өөредиг болур. Ийде, бо шиилер-биле бистиң үениң мурнунда турар айтырыглар дугайында чугаалаксаан мен. Ынчангаш бо шиилерни көрүкчүлөр эрткен үениң кандыг-бир талазы-биле солун болушкуннар кылдыр көөрүнден аңгыда, аңаа даянган, амгы шагның чуртталгазының дугайында боданып эгелээр чүве болза, мээң кол сорулгам чедип алдынган деп бодаар мен. Чижээлээрге, Сүбедейниң үезинде тывалар улуг моол күрүнениң иштинге бактаап турган. Ол үе биле бөгүңү хуннерниң аразында кол-кол ылгалдыг чүүлдерин хандыр көөр болза, бистиң үвистиң ынчангы үеге демей чүүлдерин эскерип каар бис. Амгы үеде улуг орус күрүнениң хүрээленде болгай бис. Ынчангаш мен көрүкчүлөр Сүбедейниң кылып турган чүүлдерин, чугаалап чораан сөстөрүниң артында кандыг сагыш-сеткил, кандыг сорулга чажырттынып турганын дээрзин сайгарып көргөн болза деп бодаар мен. Үе-шагның негелдези-биле политиктиг кылышкыннарның арга-хевирлери өскерлип турбайн канчаар, а сорулгалар колдуунда-ла ол-ла хевээр бооп артып каар.

— Политика дугайында база элээн боданып чорууңар моон билдингир апарды. Силерни чамдык улус амгы үениң политиказынга хамаарыштыр кымны-даа критикалас, чазак-чагырга-биле эп-найралдыг кижилер деп бодалга каттыжып шыдаар силер бе?

— Харьылаар бетинде ам база тыва үлегер домактан эгелептейн. “Суг көрбейн — идиниң ужулба, даг көрбейн — эдээн азынма” дээр болгай бис. Бирээде, бис Россияның составында болганывыста оон политиказы, экономиказы, социал тургузуундан дорт хамаарылгалыг бис дээрзин ултас керек. Тыва хамаанчок Россия безин даштыкы чурттарже холун сунуп, диленип чурттап чор ышкажыл. Улуг Россия безин делегейге бодунун туружун ам-даа тодарадып ап шыдавайн турда, бичи Тывавыстан чүнү негээр бис? Шак мындыг байдалда күрүне баштаары Сүбедейниң үезинден-даа берге деп бодаар мен, чүге дээрге амгы үеде күрүне айтырыгларын экономика, күчүлүг күрүнелерниң политиказы болгаш ону долганган политиктиг оюннар шиттирлээр апарган.

Ийде, кандыг-бир политикти, бөдүүн-даа кижини чон мурнунга сойгалаарда ол кижиниң кандыг-ла бир багай үүлгедиин шын тодарадып, холундан тудуп алган турар ужурулг. Хоойлу-дүрүм деп чүве бар-ла болгай, а анаа-ла даап бодаашкыннарга болгаш дидир-дидирлерге даянып алгаш, шимээн үндүрүп, чон каттыртып, кижилерни хомудадып, боттун арын-нүүрү човаар дээн эвес. Ол дээрге кижилер бүрү-зүнүн, ылангыя чогаалчы кижиниң, бодунун эткен сөзүңгээ-харыысалгалыг болурунун айтырыгы-дыр.

Үште, мен кандыг-даа яамы, департамент, комитет дээн чижектиг чазак-чагырга органныңа ажилдап чорбаан кижилер мен. Чазак-чагырга кабинеттеринде чү болуп турарын-даа билбес мен. А билбес кижилер чүнү чугаалап шыдаарлы?

Дөртте, бир эвес мен чазак-чагырга-биле, шынап-ла, кончуг эп-найралдыг кижилер болзумза, бижип алган номнарымны чырыкче үндүрүп чадап, бажынымга шыгжап орбас ийик мен.

Беште, кандыг-даа кижилер-биле чугаалажырда: “Бо дарга, а бо бөдүүн кижилер” деп ылгавайн, кижини кижилер деп чугаалажыксаар мен. Чазак-чагырга-биле маргыш-пайн-даа, эмин эрттир найыралдашпайнда, анаа-ла бодунун ажылдыг кылып, угаан-чүрээмни доюлдуруп чоруур бодалдарымны чогаалдар кылдыр бижип, бодум дужунда чурттаксаар мен. А чогаалчы кижилер чазак-чагырга-биле ыяап-ла кандыг-бир хамаарылгалыг болуру дээрге, социализм үезиниң артынчызы-ла болгай.

— Социализм деп сөстү адай кааптыңар. Ам бис демократтыг күрүнеде чурттап чоруур-ла болгай бис. Силер боттарыңар кандыг күрүне тургузуунун талалакчызы силер?

— Демократияның эки талалары хөй. Ынчалза-даа бо хуннерде демократия джир чүүлүвүс акша-төгериктиң башкарылгасы болгаш тергидели дээрзин көрүп тур бис. Эскээр чугаалаарга, демократия эвес, а демократия. Бодум хуумда күрүне быжыг боор деп бодаар болза, аңаа чонну чаңгыс улуг, бедик сорулгаже угландыра идея керек деп бодаар мен. Идеократтыг күрүне дээрим ол-дур ийин. Мен оон талалакчызы мен.

— Чеден хире чыл дургузунда социализмниң идеязынга чагырткан күрүне турган-на болгай. Оон чүнү үнгени хөйге билдингир. Ам база кандыг-ла бир идеяга чагыртып алгаш, ону хүлээвес улусту түредир — мындай бис бе?

— Чок. Кандыг-ла бир идеяге чонну албадаары эвес, а ол идея чоннун иштинден үнүп келген турары чугула. Хандыр бодап көөргө, социализм идеясында багай чүве чок хире. Чүгүле харын ону боттандыраарының аргалары кончуг каржы-дошкун турган. Оон аңгыда коммунистерниң улуг частыры — кижилердинде ыдыктыг чүүлдерге, шажын-чүдүлгеге удур демисеже берген. Нийтиледдин амыдыралы чүгүле материалдыг талаже угланы берген. Ынчалза-даа социализмниң дыка хөй эки талаларын шуут алгаш октап болбас. Оларны улам эки сайзырадыр болза эки.

Социализм-даа чылдарында, амгы-даа үеде күрүнениң эң-не улуг дайзыны — бюрократия. Ол бодунун күрүнени быжыг-лаар хүлээлгезин күсүстөйин, чүгүле бодунга ажилдап, нийтилед амыдыралының бурун-гаар хөгжүүрүңгө шаптыктап турар. Россияның-даа, Тываның-даа чазак бюрократия моондак болбазын, а бодунун езулул хүлээлгелерин боттандырызын дээш яңы-бүрү хемчеглерни алырга-даа, ол күш четтирбес-тир. Материалдыг-даа, угаан-медерел-даа продукция бүдүрбейн турар бюрократтыг аппарат чоннун күжү-биле чурттап чоруур. Улуг ажил кылбайн, өскелерден хөй акша-шалың ап, чылыг-чымчак олуттарда олурар бюрократ кижиге бүгү чүве өскерилге чок, биезги хевээр турарга ажыктыг.

— Политика дугайында чидиг айтырыгларны чугаалап турар-дыр силер. Ынчаарга бо темага хамаарышкан чогаалдарны чүге биживес силер?

— Чүгү дээрге мен политик-даа, публицист-даа эвес-тир мен. Бодунун чогаалдарымны бижиримге безин үем болгаш күжүм чедишпес-тир. Канчап-чооп чогаалымны-ла бижип алзымза, экизи ол. Ынчалза-даа бо-ла бүгү айтырыгларны дорт маргылдаа азы суртаал кылдыр эвес, а уран чүүл аргалары-биле база көдүрүп болур-ла болгай.

— А чогаалдың нийтилед амыдыралыңа ужуру-дузазы кандыгыл? Чогаал амгы үениң чуртталгазын көргүзүп, чонну кижизидип өөредир ужурулг бе, азы хостуг үезин эрттирер солун чүүл бе, чүү деп бодаар силер?

— Амгы үеде дыка хөй улус уран чүүлдү, культураны колдуунда-ла кижилерниң культурулуг дыштанылганын хандырап чүүл кылдыр билип чоруур. Ол дээрге шоу-бизнесиң ажылы-дыр. Чалгаа чазып, чүгүле

номчуттунар кылдыр бижип каан номнарны чогаал деп санап болур-ла харын. Ынчалза-даа ону уран чүүлге хамаарыштырары болдунмас боор оң. А кижизидилге, өөредикчи азы кандыг-ла бир чүүлче кыйгырап сорулгалыг чогаалдар база-ла социализм үезиниң артынчызы дээрзин угаарын үе-шаг негеп турар. Ам социализмниң идеологиязының негелделеринден шагда-ла хосталган болганывыста, чогаал дээрге, бир дугаарында, уран чүүл-дүр дээрзин сактып кээр үе келген эвес бе? Уран чүүлдүн кол сорулгазы — кижиниң сагыш-сеткилин болгаш бодалын оттурары, бодунче, кижилерге, амыдыралче, делегейге көрүжүн кандыг-бир өөредиг, суртаал аайы-биле эвес, а бодунун угаан, чүрээ-биле боду тургузуп чурттаарын чедип аары-ла болгай. А ону чогаалчы кижилер эң-не баштай бодунун сагыш-сеткилин оттуруп, бир-ле чүвени билип алыксаар күзелдиг турар ужурулг. Ындыг күзел чокта бижиттинген чогаал база демей-ле суртаал апаар. Азы “мен, угаангы кижилер, силерниң карактарыңарны ажыдып тур мен” дээн хөөнүг апаар. Уран чүүлдүн ол кол сорулгазы эки чедип алдынган болза, ыңдыг чогаал кижизидикчи болгаш өскө-даа хүлээлгелерин чайгар-ла күүседип бээр.

Социализмниң негелделеринге чагырткан суртаал болгаш кыйгырып шинчилег чогаалда кол-ла чүүл — тема турган. Бир эвес чогаал дээрге уран чүүл-дүр деп билишкынче эглип кээр болзувусса, чогаалды канчаар бижээни оон темазы-биле дең черни ээлеп алыр ужурулг. А канчаар деп айтырыг — уран чүүл айтырыгы-дыр.

Ынчаарга кижиниң сагыш-сеткилин болгаш бодалын оттуруп турар болганда, уран чүүл нийтилед амыдыралының сөөлгү эвес, а кол айтырыгларының бирээзи апаар ышкажыл. Сагыш-сеткил болгаш угаан-бодалы одунмаан, бодунуу-биле боданып, чуртталгазын бодунуу-биле тургузуп өөрөнмээн кижини экономика канчаар-даа хандырып каар болза, ол кижилер туруш чок, яңы-бүрү салдарларга алшыкчал, аар-бергеге дүжүп беринчел, чок болур. А уран чүүл бай-шыырак-даа, яды-туренги-даа кижиниң кижилер болурун чедип аар дээш кызып чоруур болгай.

— Уран чүүл дугайында чугаалап тура, канчаар бижирни база эң кол дидирер. А канчаар бижирни дээрге стиль, эстетика айтырыглары-биле сырый холбаалыг-ла болгай. Бодуңарны кандыг эстетиканың талалакчызы деп санаар силер?

— Ийе, бурун шагдан амгы үеде чедир яңы-бүрү эстетиктиг угланышкыннар болгаш агымнар уран чүүлге хөйү-биле тыпытып, бодунун туружун ээлеп чораан. Мен бодаарымга, амгы үениң чогаалчызы бодунун илередиксеп турар бодалыңга дүүшүр ол бүгү агымнарның, угланышкыннарның эң дээр талаларын шуштузун ажыглап билир болгаш ажыглап шыдаар турар ужурулг.

Тыва чонувустун төөгүзүн болгаш үндезин культуразын шинчилеп тура, оон эстетиктиг талаларыңа чаңгыс-даа эртемден таптыг хандыр дегбээни кайгаар-дыр мен. А бистиң өгбелеривиске эстетиктиг билишкыннер турбаан эвес, турган, турар-турарда улуг черни ээлеп чораан.

— Улам тодарадыр чугаалап беричерем.

— Бурун тыва эстетиканың үндезини тываларның Октаргай дугайында билишкыннеринде чаштынып чыдар. Ол билишкынни кысказы-биле чугаалаарга мындыг. Бүгү Октаргайны “Денгер”, “Кудай”, “Курбусту”, “Хайыракан” дээривис Бурган чаяап каан. Ол чаяарда чүгүле кижилерни, дириг амытаннарны, үнүштерин эвес, а бүгү оран-делегейни, черни, сугну дириг кылдыр, дириг боорда угаан-медерелдиг, сагыш-сеткилдиг кылдыр чаяаган. Тываларның дагларга, хемнер-сугларга чүдүү чоруунун үндезини ол. Черниң оьдунуу-даа чаларда, арга-сынның аң-меңин-даа аңнаарда, аржаан суун-даа чалаарда тыва кижилер оран-тандызындан дилеп ап турган, чүгү дээрге бурун тыва кижилер бүгү чүүлдү, черде чыдар дашты безин дириг деп санап чораан. Ол бурун метафизика, бурун этика болгаш эстетикага дорт холбаалыг. Бүгү-ле чүвени дириг деп бодап чоруур кижилерге болгаш бойдука хамаарылгазын канчаар тургузарының, оон этиказының дугайында ам чаа каксы чугааладым. А Денгер бугу чүвени дириг болгаш эки кылдыр чаяап каан болганда, ол бүгүнүң чараш кылдыр чаяат-тынганы маргыш чок турган. Бо бүгүнүң сы-

рый тудужун хензиг чижектен-не көрүп болур бис. Чижээлээрге, кандыг-бир кижилер багай чүве кылыпкан болза, ону чугаалаарда “ол шын эвес кылган” азы “ол чараш эвес кылган” дээр чаңчылывыс бар-ла болгай. Ынчаарга шын чүүл, эки чүүл, чараш чүүл — бурун тыва философтуг билишкынниң ожуунун үш дажы турган деп болур ышкажыл бис. Бо турушка быжыглангып алгаш, тыва улустун аас чогаалыңче, өскээр чугаалаарга, чоннун уран чүүлүңче көөр болзувусса, чонувустун чоокка чедир дириг турган эстетиктиг көрүүшкүнү кандыг турган дээрзи тода илереп кээр-дир. Бой-дустун, кижиниң болгаш оон сагыш-сеткилин эскерип, магадал билир, оон ачызында эки болгаш шын чурттап чорууру — аас чогаалдың кол углакчы эвээ дээрзи көстүп кээр. Харын чүгүле ол үндезин эстетикавыстың чайгаар сайзыралы коммунисттик идеологияга үзе шаптыргаш, доктааш кынган. Ынчалза-даа ону шуут-ла өлген, читкен деп болбас. Чүгү дээрге чонувуста, ылангыя улуг назылыг улуста, бурун көрүүшкүнүвүс ам-даа дириг хевээр. Ону катап оттуруп, хөгжүлдениң оруунче углап кирир аргавыс ам-даа бар.

— Ындыг-дыр. Үндезин эстетикавысты оттуруп алган дирик бис че. Оон нийтилед амыдыралыңа салдары кандыг болурул?

— Үндезин эстетика-биле деңге чонувустун бурун этиказы база катап быжыгып кээр. Оон-биле чергелештир шак ол тудуш этиктиг, эстетиктиг көрүш чоннун хөй-аьдын бедидериниң, кижилерниң амыдыралга хамаарылгазын тургузарының кол эвээ апаар. Ынчан кижилер бот-боттарыңа, бойдука, амыдыралга, чараш чүүлге кам-хайыралыг болур. Кандыг-даа чүүлдүн эки болгаш чараш талазын эскерип билир кижиниң сеткилинге дайынзырак хөөн тыптыры берге.

Долгандыр бүгү-ле чүвеге, ылангыя кижилерге, хүндүткелдиг болгаш кээргелдиг хамаарылга бистиң өгбелеривистиң сагыш-сеткил культуразының үндезини чораан дээрзин черле утпайн чорууңар. Чүгүле эки-менди чурттап чоруур кижилерни хүндүлээр-биле кызыгаарланмайн, а тайып ушкан кижилерни улам-на өрү тыртып алыксаар күзел турар болза, оода чадаарда, социал айтырыгларга хамаарыштыр безин амгы үеде бистиң чуртувуста дег каш-ла борбак кижилерниң ажыр байып, а арткан бүгү чон улам ярап бар чытпас ийик.

— Мону дыңнааш, силерниң бо сөстөрүңер улустун аас чогаалыңче, бурун тыва культураже, шынап-ла, бир-ле чаа көрүштүр деп шынзыктым, Эдуард Байырович. Бир-тээ, чугаа улустун аас чогаалында келгенде, мындыг айтырыг салыксадым. Чамдык улустун: “Кара-Дагның казыргызы” дээрге чоннун ырларын чыып каан чогаал ышкажыл” деп турганын дыңнаан-дыр мен. Маңаа хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер?

— Ийе, чоннун ырлары ында эвээш эвес чүве. Бирээде, Самбажыктың үезиниң кижилери чоннун ырларын ырлавайн, кандыг ырлар ырлаар деп? Ынчан чүгүле чоннун ырлары турган-на болгай. Ийде, шиниң кандыг киржикчи кандыг тава-рылда кандыг ырны ырлап турары, азы өскээр чугаалаарга, оон драматургиязы шин чогаалыңга кол апаар. Ол ырлар киржикчи бүрүзүнүн өвүр-хевирин тургузуп, оон кандыг-бир болушкунга азы кижилерге хамаарылгазын көргүзүп турар. Үште, шинже чоннун ырларының аяны-биле бодунун чогаатканын ырлары база кириген кижилер мен. Бир эвес ол ырлар база-ла чоннун ырлары кылдыр хүлээттинне берген болза, ажылымы багай эвес кылганымның демдээ деп көөр-дүр мен.

— Айтырыгларга харылап бергениңер дээш улуу-биле четтирдим. Амыдырал-чуртталгаңарга, өг-бүлөңерге бүгү-ле экин күзөвишаан, чаа-чаа чогаалдарыңар-биле номчукчуларыңарның сеткил-чүрээ, угаан-бодалын ам-даа өөртүрүңерге идегеп, бүзүрөп артым.

— Четтирдим. Силерге база бүгү-ле экин күзээр-дир мен.

Чогаалчының чугаалаан сөстөрүнө каттыжары азы оларны хүлээп көрбөзү — кижилер бүрүзүнүн хууда херээ. Ынчалза-даа оон чамдык, ылангыя тыва үндезин эстетика, уран чүүлге хамаарышкан сөстөрү-биле чөпшээрешпес аргажок. Бо талазы-биле, хүндүлүг номчукчу, ишти-хөң-нүңерге кандыг бодалдар тыптып кээр-дир?

БИР ДЕМНИГДЕ...

Бай-Тайга кожунуну Кара-Хөл участок эмнелгезинде 1 дээди эртемниг эмчи база 9 эмчи сестралары-биле коллективте ниити 20 кижичоннуң кадыкшылын экижидер буянныг ажилды кылып, эптиг-демниг, найыралдыг ажилдап турарлар.

Бо хүннерде ында эмнедип турар аарыг улустун саны 22, оларның 4-ү — бичии уруглар. Коллективте Кара-Хөл школазының доозукчузу, Красноярск хоорайда эмчи институтунун эмнээр салбырын дооскан, бөдүүн, биче сеткилдиг эмчи Долаана Данововна Хертек 17 чыл иштинде билдилгидиг удуртуп келген. Бо үениң иштинде төрөөн сурунун чонунга ол ачыдузанын көргүзүп, чеже улгубичии чоннун амы-тынын албаан дээр. Долаана Данововнадан эмнелгеде бөгүнгү байдалды сонургап айтырарымга, эмтаң хандырылганы ажырбас, Тээли аптеказындан ап турарын, чүгле чамдыкта Кара-Хөл суурда аптека чок болганындан физиктиг холуксаалар талазы-биле бергедежи бээр-дир бис деп чугаалады.

Эмнелгеде эм-таң, чем сөөртүлгези, чалалгалар баар, патронаж кылыр чаңгыс машина бар. Көдээже үнүшкүннер кылырда кывар-чаар материалдар талазы-биле бергедежи бээр таварылгалар база бар.

Бо коллективтиң онзагай чүүлү — мында колдуунда тус

Алдын-оол Хертек ажил үезинде.

чер чурттуг кадрлар ажилдап турары. Черле ынчаш Кара-Хөл суурнун кайы-даа организацияларында эртем-билиг чедип алгаш, төрөөн сурунга эглип кээп, ооң хөгжүлдесинге үлүг-хуузу кирип чоруурлар хөй.

Бичии чашты чырык черге хүлээп ап, ооң авазының караан чырыдып чингедири ышкаш буянныг мергежил кайда боор. Байлак Иргитовна Мазылайның Кара-Хөл суурга келин кыс бооп келгенинден бээр үжен ажыг чылдар эрткен, ол үениң иштинде ол чеже аваларга оларның дун төлүн, күззени оглу, кызын менди-чаагай хүлээп ап, өөрүшкүнү сөнөвезэн дээр. Чонунга хүндүткелдиг эм-

чини "хиним кескен кырган-авам" деп адап чоруурларның бирээзинге бо чүүлдүн автору база хамааржыр.

Хөй чылдарда ажилдаан, арга-дуржулгалыг, кызымак эмчи

сестраларына Билчинмаа Дүп-чаевна, Алдынкыс Чаян-ооловна, Фаина Допур-ооловна, Алдын-оол Норбужапович олар хамааржыр. Эмнелге көдээ суурда турар-даа болза, ооң арыг-силини, чырык, чылыын кижичере бер-

геш-ле, дораан эскерип каар. Ол арыг-силини тудуп турар санитаркалар Роза Хертектиң, Зоя Чуурайның, Клара Хертектиң база повар Антонина Хертектиң ажил-ижки макталдыг.

Кара-Хөл участок эмнелгезинин ажил-агыт талазы-биле эргелекчизи Кара-Кыс Ленчаевна Хертек берге үелер турза-даа, эмнелгениң одаар ыяжы, хөмүрүн, чем сөөртүлгезин черле үспейн, ажил-агытны бидик дең-

нелге тудуп келген. Каттаар сезон кээрге, аңгы-аңгы каттарны коллектив-биле чыгаш, эмнелгениң аарыг улузунун кышты өттүр чиир варенезин кылып аарлар. Машинага херек кезектерни, дугуйларны безин катчимис дужаап тургаш, садып ап турарлар. Дем биле эп-найырал

Сумуда ак халаттыг кижилер

Эмчи сестралары Фаина Даба санитарка Роза Хертек.

Эмнелге коллектив.

турда, ажил-иш бүдүнгүр деп чувени, оларның кандыг-даа ажилды кыска үе иштинде кылып аары херечилеп турар.

Алдынай СААЯ. Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

"ТЫВАХАРЫЛЗААИНФОРМ" ААН-НИҢ ДЫҢНАДЫ

"Тывахарылзааинформ" ААН-ниң 2005 чылдын январь 1-ден харылзаа ачы-дузазының өртектери ескерилгенин бүгү хереклекчилерге дыңнадып тур. Өртектөр мындыг:

- чурттакчы чоннун телефон дээш абонент төлевири 150 рубль, организацияларга 220 рубль болур (немелде өртекке үндүрүг чокка);
- тус черниң телефон харылзаазына немелде ачы-дуза чедирилгези ортумаа-биле 30 хуу өзер;
- чогуур бюджеттерден акшаландырып турар

организацияларга хоорайлар аразының зоналар каналдарына аренда

100 км чедир черге — 4 рубль 85 көпөөк, НӨУ чокка; 101 км-ден 600 км чедир — 11 рубль 75 көп, НӨУ чокка. Чогуур бюджеттерден акшаландырып турар организацияларга өртектени өстүрбес.

— хоорайлар болгаш чурттар аразының телефоннарын кожарына, телефон четкизинге киреринге (доктааткан өртект), Интернет курлавырының киреринге өртектени өстүрбес.

Тыва Республиканың Культура болгаш националдар херектеринин талазы-биле яамызы Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы, библиотека ажылының хоочуну

Светлана Чалбаевна ШИМИТТИҢ

элекке мөчээни-биле төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды илередип тур.

Тыва Республиканың Культура болгаш националдар херектеринин талазы-биле яамызы композитор, улус өөредилгезинин хоочуну

Сорукту Намчылович САТТЫҢ

элекке мөчээни-биле ооң төрелдеринге, чоок кижилеринге ханы кажыдалды илередип тур.

Мартемьян Ховалыгович МЕННИГ-ООЛ

Мартемьян Ховалыгович Менниг-оол чырык өртем-чейден чарлып чоруткан. Ол 1937 чылдын декабрь 3-те Улуг-Хем кожунун

тергин хандыкшылдыг чораан. Тоску классчы тургаш-ла Тыва автономнуг областың тулган чемпиону болганы кайгамчык. Тыва Республиканың база Сибирь зоназының маргылдааларына үргүлчү киржи, шаңналдыг черлери ээлеп чораан.

Ол янзы-бүрү маргылдааларга 15 катап чемпионнаан база ол хире ийги черлери ээлеп чораан. Шыдыраага тускай бодалгалары чогаадып, солуннарга парладып турган. Шыдыраага чагаалажып ойнаарына мастерге кандидат атты камгалаан. Ажилдап чораан үезинде талантылыг өөреникчилерни доостурган.

Хөй чылдарда үре-түнелдиг күш-ажылы дээш "Күш-ажылдын хоочуну" медаль-биле, Россия Федерациязының "Улус өөредилгезинин тергини" хөрөк демдээ-биле, хөй Хүндүлел бижиктер-биле шаңнаткан.

Бөдүүн, ак сеткилдиг, шынчы башкы-шыдыраачы эживистиң чырыктылыг омур-хевири бистиң чүрөктеривиске кезээ мөңгедэ артар.

Бөлүк эш-өөрүндөн.

Тыва Республиканың Күш-культураны, спортту хөгжүдөр болгаш аныктар политиказының талазы-биле яамызы спорттуң хоочуну, шыдыраага Тыва Республиканың каш дакпыр чемпиону чораан

Мартемьян Ховалыгович МЕННИГ-ООЛДУҢ

элекке мөчээни-биле ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды илередип тур.

2004 ЧЫЛДЫҢ ШИЛИНДЕКТЕРИ

Тыва Республиканың Күш-культураны, спортту хөгжүдөр болгаш аныктар политиказының талазы-биле яамызы декабрь 24-те 17.00 шакта Улусчу чогаадылга бажыңына "Молодежная элита—2004" көргүзүгнү эрттирер.

ПРОГРАММАДА:

1. Делегейниң, Европаның болгаш Россияның чемпион-спортчуларына, шаңналдыг черлери элээннерге база музыка, хореография уран чүүлүнүн, хөөмей-сыгыттын, КВН-ниң(хөглүглер, тывынгырлар клувунун), аныак эртемден-нерниң лауреаттарына, дипломантыларына байыр чедирип хүндүлээри.

2. Уран чүүл мастерлеринин болгаш музыка уран чүүлүнүн лауреаттарының, дипломантыларының концерти.

Кирери өртектиг: улуг улус 20, уруглар 10 рубль төлээр. Билеттерни ТР-ниң Күш-культураны, спортту хөгжүдөр болгаш аныктар политиказының талазы-биле яамызында (Щетинкин-Кравченко, 25), "Херел" спортзалда садып турар. Телефоннары: 3-80-96, 3-76-87.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа. Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун оралакчылары — 1-19-87, 1-40-77, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. КИДИСТЕР: юстиция-политиктиг юстиция — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажал-агыт, улуттук кидистер — 1-17-09.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 9300. Чагыг 155.

АГАР САНЬЫБЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шың» солуну 2004 чылдын май 14-те эде бүрүткөн.

Херечилдиг дугаары — ПИ №16-0610. Индекс 10002, 10003. ТР-ниң Парлалга болгаш информация куркомтединин типографиязынга парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшейн барып болур. Айгыттыг саны болгаш еске-даа фактылары, дыңнадыгы дээш авторлар боттары харьылаар.

e-mail: shyn@tuva.ru Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.